

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління та
національної безпеки

Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

СТАХ НАЗАРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК 332.122:352.27(477)
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
У КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ**
(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

Н. В. СТАХ
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи:
ПЕРШКО Лариса Олександрівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

доктор економічних наук, професор
(науковий ступінь, вчене звання)

Житомир – 2023

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

за результатами попереднього захисту: **СТАХ Назарій Васильович**
допущений до захисту

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № ____ від « ____ » грудня 2023 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

к.е.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Валентина ЯКОБЧУК
(власне ім'я, прізвище)

« ____ » грудня 2023 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти ____ **СТАХ Назарій Васильович** захистив
(прізвище, ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:
сума балів за 100-бальною шкалою _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Настасія ПУГАЧОВА
(власне ім'я, прізвище)

АНОТАЦІЯ

СТАХ Н.В. Сталий розвиток територіальних громад у контексті фінансової безпеки. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» – Поліський національний університет, Житомир, 2023.

Реформа децентралізації влади призвела до трансформації системи територіальної влади через формування об'єднаних територіальних громад. Розширення фінансових та адміністративних повноважень місцевого самоврядування створило умови для впровадження демократичних інструментів управління, модернізації економіки та поліпшення якості життя. Однак, навіть при таких інноваціях, проблеми недостатніх доходів місцевих бюджетів, їх велика залежність від міжбюджетних трансфертів, значних обсягів витрат не втратили своєї актуальності.

Зважаючи на це, кваліфікаційна робота присвячена дослідженню теоретичних й методологічних обґрунтувань наукових засад та розробці практичних рекомендацій щодо управління фінансовим потенціалом територіальних громад.

Ключові слова: децентралізація, партисипативне планування, податкова безпека, сталий розвиток, територіальна громада, фінансова безпека, фінансовий потенціал.

ANNOTATION

STAKH N. Sustainable development of territorial communities in the context of financial security. Qualification work for a master's degree in speciality 281 «Public Administration and Management» - Polissia National University, Zhytomyr, 2023.

The reform of decentralisation of power has led to the transformation of the system of territorial power through the formation of amalgamated territorial communities. The expansion of the financial and administrative powers of local governments has created conditions for the introduction of democratic governance instruments, economic modernisation and improvement of the quality of life. However, even with such innovations, the problems of insufficient local budget revenues, their heavy dependence on intergovernmental transfers, and significant expenditures have not lost their relevance.

In view of this, the qualification work is devoted to the study of theoretical and methodological substantiation of scientific principles and development of practical recommendations for management of the financial potential of territorial communities.

Keywords: decentralisation, participatory planning, tax security, sustainable development, territorial community, financial security, financial potential.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	8
1.1. Нормативно-правове забезпечення сталого розвитку територіальних громад	8
1.2. Сутність сталого розвитку територіальної громади в контексті фінансової безпеки	15
Висновки до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ	22
2.1. Аналіз основних факторів сталого розвитку та фінансової безпеки територіальної громади	22
2.2. Виклики фінансовій безпеці територіальних громад у контексті податкової безпеки в умовах воєнного стану	31
Висновки до розділу 2	39
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ	41
3.1. Європейські перспективи управління фінансовим потенціалом територіальних громад	41
3.2. Партисипативне планування як інноваційний підхід до підвищення фінансової безпеки територіальних громад	46
Висновки до розділу 3	51
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Ініційована у 2014 році реформа децентралізації в Україні задекларована такою, що має стати вагомим чинником утвердження демократичних інструментів територіального адміністративного управління, модернізації економіки та покращення якості життя людей у територіальних громадах, а отже і країни в цілому. Оскільки запроваджені з центру політичні реформи далеко не завжди приносять бажаний позитивний результат, доцільність, перебіг та оцінка перспектив проведення зазначеної реформи в Україні викликали неабияку увагу політиків, чиновників, вчених, громадських активістів та пересічних українців.

Зокрема, питанням розвитку територій громад внаслідок реформи децентралізації присвячені наукові праці к.е.н. Наталії Бак, к.держ.упр. Оксани Бородіної, к.держ.упр. Зоряни Бурик, д-р.держ.упр. Наталії Васильєвої, д-р.е.н. Тетяни Зінчук, д-р.ю.н. Юлії Кириченко, к.е.н. Віктора Онищенка, д-р.е.н. Олени Сташук, аспірантки Світлани Сучек, к.е.н. Ольги Піхоцької, д-р.е.н. В'ячеслава Потапенка та інших.

Роботу присвячено дослідженню теоретичних та методологічних обґрунтувань наукових засад та розробки теоретичних рекомендацій щодо управління фінансовим потенціалом територіальних громад.

Мета: дослідження впливу процесу реформи децентралізації на стан бюджетних фінансів територіальних громад, з акцентом на:

- фінансових показниках 2020 та 2021 року – періоді, коли адміністративно-територіальна реформа була завершена, а повномасштабне російське вторгнення ще не розпочалося;
- впливі такого фактору як повномасштабна російська збройна агресія на податкову і загалом фінансову безпеку територіальних громад;
- європейських перспективах управління фінансовим потенціалом місцевого самоврядування базового рівня.

Об'єктом кваліфікаційної роботи виступає сучасний розвиток українського суспільства на місцевому рівні.

Предмет дослідження: нормативно-правова база місцевого самоврядування, бюджетні фінанси та фактори сталого розвитку територіальних громад, а також досвід реалізації регіональної політики Європейського Союзу.

Завдання кваліфікаційної роботи полягають у наступному:

1. Визначенні сутності понять «сталий розвиток територіальної громади», «фінансова безпека територіальної громади»;
2. Дослідженні основних факторів сталого розвитку територіальних громад, їх вплив на бюджетний процес (складання, розгляд, затвердження та виконання бюджету), залежності фінансової безпеки територіальних громад від бюджетної і податкової безпеки;
3. Виявленні об'єктивних і суб'єктивних проблем, які виникли внаслідок реформи фінансової децентралізації;
4. Узагальненні та систематизації даних про реформу фінансової децентралізації;

Напрацюванні шляхів вирішення виявлених проблем чи зменшення їх негативних впливів на стан бюджетних фінансів у територіальних громадах.

Методи дослідження. Дослідження сталого розвитку територіальних громад у контексті фінансової безпеки може включати різноманітні методи та підходи. Нижче наведено кілька можливих методів дослідження: аналіз фінансової звітності територіальних громад (вивчення бюджетів та фінансових звітів територіальних громад для оцінки їхньої фінансової стійкості та ефективності використання ресурсів); оцінка інвестиційного клімату (дослідження інвестиційного середовища територіальних громад, визначення привабливості для інвесторів, аналіз інвестиційних проектів); соціально-економічний аналіз (вивчення соціально-економічних показників та їх взаємозв'язку з фінансовим станом територіальних громад); літературний огляд (аналіз публікацій, наукових статей та досліджень, що стосуються сталого

розвитку територіальних громад та фінансової безпеки). Важливо комбінувати різні методи дослідження для отримання повної та об'єктивної карти ситуації.

Практичне значення. Результати проведеного дослідження можуть бути використані при вирішенні актуальних проблем сталого розвитку територіальних громад у контексті фінансової безпеки. Положення можуть знайти застосування при організації роботи органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань.

Елементи новизни:

- осмислення та аналіз конкретних процесів, які притаманні реформі децентралізації в Україні на сучасному етапі, зокрема у сфері фінансів;
- формування пропозицій щодо адміністрування бюджетних коштів на державному та місцевому рівнях, які будуть покликані мінімізувати в майбутньому перекося у співвідношенні децентралізації повноважень та бюджетної децентралізації, забезпечити подальші поступові якісні зміни як вітчизняного законодавства, так і потреб жителів громад в економічній, соціальній та екологічній сферах.

Публікації. Основні результати дослідження оприлюднені в трьох публікаціях тез науково-практичних конференцій Поліського національного університету.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота має вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (86). Робота викладена на 60 сторінках комп'ютерного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

1.1. Нормативно-правове забезпечення сталого розвитку територіальних громад

Враховуючи, що, у сукупності з іншими чинниками, органи місцевого самоврядування є однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму, Україна у липні 1997 року ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування. З цього часу на законодавчому рівні місцеве самоврядування визначалося не лише як закріплене ст. 140 Конституції України **право** самостійно вирішувати питання місцевого значення [29], а й як **спроможність** органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати на визначеній території регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. До того ж повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом [67].

У 1999 році, з метою подолання кризи, Верховна Рада України схвалила Концепцію сталого розвитку населених пунктів [30], документ, розрахований на довгостроковий період – 15-20 років, що визначався єдиним законодавчим актом України як основа для забезпечення скоординованої діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з розв’язання практичних завдань на державному, регіональному і місцевому рівнях [30].

У 2000 році 189-ма країнами на Саміті тисячоліття ООН визначила Цілі Розвитку Тисячоліття, тобто всеосяжні рамки цінностей, принципів і ключових чинників розвитку до 2015 року. Україна приєдналася до «Декларації

тисячоліття» ООН і взяла на себе зобов'язання досягти Цілі Розвитку Тисячоліття до 2015 року [83].

На початку тисячоліття Україна демонструвала відносно стійке економічне зростання, що сприяло покращенню соціальної ситуації в країні та справило позитивний вплив на досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття. У середньому темп приросту ВВП протягом 2000-2007 років становив близько 7,5 %. Водночас позитивний економічний та соціальний поступ відбувався за умов формування в Україні сировино-орієнтованої експортної моделі розвитку, що виникали значною мірою завдяки дешевизні енергетичних і трудових ресурсів. Відсутність послідовної політики щодо опанування сучасних чинників конкурентоспроможності зумовила жорстку реакцію економіки України на світову фінансову кризу 2008-2009 років і рекордну за показниками глибини провалу першої хвилі кризи у 2009 році [83].

Відновлення зростання з 2010 року відбулося, передусім, під впливом пожвавлення на зовнішніх ринках. Водночас відновлення зростання не супроводжувалося позитивними зрушеннями у структурі виробництва. Сировинна експортно орієнтована, староіндустріальна модель економіки дедалі більше давала збоїв через нестабільність і фактичне згортання зовнішніх ринків. Уповільнення темпів зростання світової економіки спричинило звуження попиту на світових ринках і негативно вплинуло на експорто орієнтовані галузі промисловості України [83]. Поглибила ці негативні процеси гібридна збройна російська агресія на сході України.

З метою визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [73].

За результатами Революції гідності та боротьби за свободу України, з метою практичної реалізації нової української ідеї – ідеї гідності, свободи і майбутнього, впровадження в Україні кращих європейських стандартів життя, набуття повноцінного членства у Європейському Союзі, Указом Президента

України від 12.01.2015 № 5/2015 затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна -2020», відповідно до якої серед 62 реформ та програм розвитку української держави зазначалися децентралізація, реформи державного управління та регіональної політики.

Метою політики у сфері децентралізації проголошувався відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування. *А пріоритетом в управлінні публічними фінансами, відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», мало стати підвищення прозорості й ефективності їх розподілу та витрачання* [70].

Фундаментальним практичним стартом процесів розбудови сільських територій в Україні слушно вважати розпочату у 2015 році реалізацію Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [60]. У ліквідованих у 2020 році 490 та утворених 136 районах в Україні [75] наразі нараховується 1469 об'єднаних територіальних громад, з яких 625 – сільські та 435 – селищні (або 72,2 %) [81].

У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку та прийняття Порядку денного розвитку після 2015 року, на якому було затверджено нові орієнтири розвитку.

Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей сталого розвитку та 169 завдань. Україна приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Протягом 2016-го року в Україні було проведено низку національних [83] та регіональних [84] консультацій. За їх результатами можна зробити висновок, що національні цілі сталого розвитку слугуватимуть основою для інтеграції зусиль, спрямованих на забезпечення

економічного зростання, соціальної справедливості та раціонального природокористування[84].

У 2017 році на кошти Програми розвитку ООН та Глобального екологічного фонду в 2017 році робочою групою було підготовлено документ «Стратегія сталого розвитку України до 2030 року», який став основою створення відповідної нормативно-правової бази.

У 2018 році авторським колективом у складі народних депутатів України, науковців і громадськості був напрацьований проект Закону України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року», який у серпні 2018 році в Верховній Раді України навіть пройшов етап реєстрації [72]. Але до голосування справа так і не дійшла. Більше того, 29 серпня 2019 року він був відкликаний [71].

Одним з реальних інструментів досягнення цілей Сталого розвитку в Україні стало прийняття в 2018 році Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку», який зобов'язує враховувати екологічну складову соціально-економічного розвитку стратегій та програм соціально-економічного розвитку областей та територіальних громад [69].

Постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.2019 № 222 «Про затвердження Програми розвитку державної статистики до 2023 року» поставила завдання визначення механізму інформаційної взаємодії між виробниками статистичної та адміністративної інформації, необхідної для забезпечення проведення моніторингу Цілей сталого розвитку до 2030 [53].

У 2019 році Указом Президента України затверджено 17 Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року [76]. Відповідно до цього документа Кабінету Міністрів України має забезпечити аналіз прогнозних і програмних документів з урахуванням Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року та за результатами такого аналізу, у разі необхідності, вжити заходів щодо їхнього вдосконалення.

На виконання зазначеного Указу Президента України Кабінету Міністрів України видав Розпорядження від 21.08.2019 № 686-р «Питання збору даних

для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку», як нормативний акт спрямований на створення умов для впорядкування збирання даних для моніторингу Цілей сталого розвитку за 186 показниками [47].

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 було затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки, де визначено оперативні цілі та основні завдання, що забезпечують досягнення стратегічних цілей. Саме цей документ став основою для підготовки регіональних стратегій та програм соціально-економічного розвитку [62].

Отже, як випливає з вище наведеного, на сьогоднішній день в Україні закладено нормативно-правові основи імплементації Цілей сталого розвитку в регіональне стратегування. Основним недоліком цієї системи є відсутність саме закону про Цілі сталого розвитку. Найпевніше, тому, що на думку фахівців Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, зареєстрований відповідний законопроект за характером не є нормативно-правовим актом. Законопроект, який пропонується схвалити, за своїм змістом (після належного доопрацювання) скоріше може бути класифікований як державна цільова програма. [10].

До питання особливостей сталого розвитку прикута увага як закордонних, так і вітчизняних авторів. Вчені розглядають сталий розвиток як взаємодію економічного зростання, соціального прогресу та захисту довкілля з метою задоволення наявних потреб, а також майбутніх поколінь населення всіх країн на основі глобального партнерства та співробітництва. Власне сам термін «сталий розвиток» став популярним ще у 80 роках минулого століття в контексті збереження миру. Всесвітньою комісією з навколишнього середовища та розвитку ООН у 1987 року започатковано концепцію сталого розвитку, як розвитку, що передбачає задоволення потреб нинішнього населення, не посягаючи на здатність майбутнього покоління задовольнити свої власні потреби [86] [87].

Сутність, концепцію та складові сталого розвитку визначено у монографії кандидата наук з державного управління Зоряни Бурик. У праці досліджено

теоретико-методологічні та практичні засади державного регулюванні сталого розвитку України, проаналізовано становлення, сучасний стан і проблеми нормативно-правового та інституційного забезпечення державного регулювання сталого розвитку, наведено особливості та проблеми стратегічного і цільового планування сталого розвитку України [4].

Прийняті на конференціях ООН нормативно-правові акти – «Порядок денний на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Декларація Саміту тисячоліття під егідою ООН (Нью-Йорк, 2000 р.), Йоганнесбурзька декларація та Плані дій щодо подальшого впровадження принципів сталого розвитку Світового саміту з проблем сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.), доповідь «Майбутнє, якого ми прагнемо» (Ріо-де-Жанейро, 2012 р.) – започаткували, на думку науковців Національної академії державного управління при Президентові України, концептуальні зміни розуміння сталого розвитку в довгостроковій перспективі, які мають стосуватись економічного, екологічного та соціального становища в кожній країні, чітко контролюватись як з боку держави, так і громадськості. Відтак, під сталим розвитком вони розуміють сталий регульований процес гармонізації соціальних, економічних і екологічних складових продуктивних сил, спрямованих на використання, збереження та поетапне відновлення цілісності природного середовища, створення можливостей та досягнення високої якості життя людей [6].

На думку аспіранта Житомирського національного агроекологічного університету Марини Патинської, сформульовану у 2018 році, поняття «сталий розвиток територіальних громад» визначається змістом окремих його складових: «сталий» (у значеннях «незмінний», «безперервний», «тривалий») та «розвиток» (процес переходу чогось з одного стану в інший, досконаліший). Виходячи із вищезазначеного, під сталим розвитком територіальних громад пропонується розуміти безперервний і тривалий процес кількісних та якісних змін у задоволенні потреб територіальних громад [44].

Згідно з Національною доповіддю «Цілі сталого розвитку: Україна», протягом 2016 року у нашій країні інклюзивний процес визначення завдань

Цілей сталого розвитку відбувався за чотирма напрямками: справедливий соціальний розвиток; стале економічне зростання та зайнятість; ефективне управління; екологічна рівновага та розбудова стійкості. Виділення такого окремого напрямку як ефективне управління зумовлено необхідністю розбудови на всіх рівнях відкритої спільноти, інституційно спроможної до ефективних дій – забезпечення особистої безпеки громадян, верховенство права та справедливого правосуддя; подолання організаційно-фінансових засад злочинної діяльності, корупції; підвищення ефективності дій органів державної влади та місцевого самоврядування на основі відкритості та прозорості прийняття рішень і громадського контролю за їх виконанням [83].

1.2. Сутність сталого розвитку територіальної громади в контексті фінансової безпеки

В умовах стрімкого розвитку міжнародних відносин, поглиблення міжнародної інтеграції національних економік, підвищується можливість негативного впливу певних зовнішніх чинників на економічний розвиток, а отже і фінансовий сектор, країн світу. У тому числі й України. Загрози полягають у боротьбі за ринки збуту товарів і послуг, інвестиційні ресурси тощо. Наслідком цього може стати втрата тією чи іншою країною суверенітету.

У зв'язку з цим зростає увага до таких термінів як національна, економічна і фінансова безпека країни.

Та, як зауважує к.е.н. Наталія Бак, науковцями пострадянського простору, а отже і України, питанням фінансової безпеки як держави, так і її регіонів приділено не багато уваги через те, що фінансова безпека суб'єктів макро- та мезорівня у цих країнах традиційно пов'язується з національною безпекою, з реалізацією національних економічних інтересів в контексті парадигми сталого розвитку, необхідності досягнути гармонійного функціонування національної економіки у жорстких рамках ресурсозабезпечення, виробничого потенціалу глобальної екосистеми. А огляд нею зарубіжних публікацій з проблематики

фінансової безпеки підштовхнув до висновку про зміщення акцентів у цій сфері на рівень домогосподарств, людини, рідше – суб'єктів господарювання. При цьому актуальним залишається завдання забезпечення стабільного балансу між розміром потреб суб'єкта та можливостями їх задовольняти [2].

Ще різкішим щодо напрацювань вітчизняних науковців є твердження кандидата наук з державного управління Анни Мунько про те, що виокремлення фінансової безпеки територіальної громади в окремий напрямок досліджень з 2015 року характеризується розбалансованістю та несистемністю теоретико-методологічної основи, наявністю секторальних акцентів, а тому не дає можливості сформувати концептуальний фундамент для розробки та впровадження політики фінансової безпеки на рівні територіальних громад [39].

Відштовхуючись від розкриття лексичного значення поняття «безпека» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови як стану при якому «кому-, чому-небудь ніщо не загрожує», Наталія Бак пропонує в основі змісту фінансової безпеки вбачати захищеність фінансових інтересів відповідного суб'єкта та належне (у кількісному та якісному вимірі) задоволення його потреб фінансовими ресурсами [2].

У такому разі, у широкому розумінні термін «фінансова безпека» – стійкий фінансовий стан суб'єкта економічного життя, надійна його захищеність на випадок форс-мажорних ситуацій.

Тлумачення терміну «фінансова безпека» того чи іншого суб'єкта економічного життя (країни, територіальної громади, підприємства, людини) науковцями не є тотожною, однак, і на цьому хочеться наголосити, запропонована кожним з них дефініція є обґрунтованою.

Структуру фінансової безпеки країни, на їх думку, утворюють бюджетна, боргова, податкова безпека, безпека банківської системи, валютно-курсової, грошово-кредитної, безпеки фондового, страхового ринків та інвестиційно-інноваційної складової, оскільки усі сфери фінансової системи є

взаємопов'язаними та взаємообумовленими, регулювання однієї з них впливає на всі інші [35].

До слова, відповідно до проекту Концепції фінансової безпеки України, фінансова безпека – складова економічної безпеки, яка характеризує стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу широкого кола негативних чинників (загроз). Основними критеріями фінансової безпеки є достатність фінансових ресурсів, їх збалансованість та ліквідність, які уможливають нормальне існування та розвиток зазначених суб'єктів економічного життя [31].

Фінансова безпека підприємства – це такий його фінансовий стан, який характеризується збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій послуг, що використовуються підприємством; стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз; здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів; спроможністю забезпечити ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи [26].

Структуру фінансової безпеки підприємства утворюють бюджетна безпека (податки і збори до бюджетів, ймовірність бюджетних кредитів, бюджетного фінансування), грошово-кредитна безпека (виплата заробітної плати працівникам, розрахунки з постачальниками, отримання грошових коштів від покупців продукції і послуг, кредити під операційну діяльність), валютна безпека (за умови здійснення експортно-імпортних операцій – купівлі/продажу валюти, кредитів в іноземній валюті, розрахунків з іноземними споживачами і постачальниками продукції та послуг у валюті), банківська безпека (взаємовідносини з банками по кредитах і депозитах), інвестиційна безпека (капітальні вкладення у розвиток підприємства), фондова безпека (випуск власних та купівля акцій інших підприємств) та страхова безпека (страхування майна підприємства, результатів його діяльності, безпечної праці і збереження здоров'я працівників [52].

Фінансова безпека людини – це інтегральний показник забезпеченості її фінансовими ресурсами, який дає змогу їй та членам її сім'ї задовольнити власні життєво важливі потреби, забезпечити гідний рівень життя й почуватися захищеною від таких загроз як бідність, безробіття.

Фінансова безпека людини залежить від соціально-економічного розвитку країни (розміру ВВП на душу населення, рівня прожиткового мінімуму, купівельної спроможності національної валюти, величини сукупних доходів на душу населення, розшарування населення за рівнем доходів та витрат), її стабільного заробітку чи розміру пенсії, власних заощаджень та можливості реалізувати свої цілі [42].

Питання фінансової безпеки територіальних громад в Україні особливої актуальності набуло після старту ініційованої зверху реформи децентралізації. Найбільш типовими елементами фінансової структури територіальної громади за результатами наукового дослідження доктора економічних наук Олени Сташук є:

- бюджетна безпека, яка характеризується рівнем фінансової спроможності формувати обсяги надходжень до бюджету громади, диференціацією їх джерел та обсягами видатків, необхідних для підтримання функціонування громади: на соціальну інфраструктуру, проекти, які забезпечують її сталий розвиток;

- податкова безпека, яка головним чином полягає у забезпеченні фінансової дисципліни з боку платників податків, які функціонують на адміністративній території громади, та стабільності податкового законодавства; рівень податкової безпеки, як засвідчує практика, є вразливим для тих територіальних громад, які залежать економічного стану одного чи кількох системо утворюючих підприємств, а управління податковою безпекою у великих громадах є на порядок складнішим, ніж у невеликих сільських чи селищних громадах;

- боргова безпека стосується ризиків повернення позичок територіальною громадою у випадку залучення позикових коштів на банківському ринку чи

внаслідок боргових зобов'язань за результатом випуску цінних паперів; рівень боргової безпеки залежить від якості фінансового планування та контролю за використанням коштів бюджету територіальної громади;

- інвестиційна безпека направлена на формування сприятливого інвестиційного середовища – перспективи (сприятливі економічні, природно-географічні, екологічні, соціально-демографічні, науково-технічні фактори) та захищеності (політичні фактори – політична стабільність, довіра до правоохоронної системи, інтегрованість у світовий простір, відсутність чи незагрозливий рівень корупції, криміналізації фінансового-господарських відносин) інвестиційному капіталу;

- грошово-кредитна безпека, характеризується доступом мешканців та суб'єктами господарювання на адміністративній території громади до дешевих кредитних ресурсів; загалом вона майже однакова для усіх територіальних громад, щоправда, може покращуватися роллю посередника територіальної громади між банківськими установами, з одного боку, та мешканцями і суб'єктами господарювання, з іншого;

- банківська безпека, стосується доступності та надійності системи банківського та фінансового обслуговування населення, що проживає на території громади;

- валютна безпека, може виникати у випадку залучення територіальною громадою (через представницькі органи) коштів іноземних інвесторів або валютних позик на фінансовому ринку для реалізації проектів свого розвитку; проте низька захищеність від ризиків такого плану через відсутність хоч якихось інструментів регулювання таких фінансових процесів, робить такі ініціативи органів місцевого самоврядування малоймовірними.

Виходячи з усього вище наведеного, можна вважати, що *фінансова безпека територіальної громади – найважливіша складова її економічної безпеки, такий стан фінансової структури територіальної громади – найперше бюджетної, податкової, боргової та інвестиційної безпеки, – що характеризується захищеністю фінансових інтересів територіальної громади,*

яка досягається спроможністю протистояти загрозам шляхом стабільного і повноцінного фінансового забезпечення потреб свого функціонування та розвитку.

Приділення особливої уваги до питань забезпечення належного обсягу надходжень до бюджетів територіальних громад та контролю за їх видатками – традиційний підхід до гарантування фінансової безпеки сільської, селищної та міської громади. Тобто, наразі оцінка фінансової безпеки зосереджується виключно на бюджеті територіальної громади та контролі за дисципліною виконання його надходжень та здійснення видатків.

Щоправда, на думку науковців існує об'єктивна необхідність пошуку інноваційних підходів щодо конкретної оцінки фінансової безпеки територіальних громад в контексті забезпечення відповідного її рівня для досягнення цілей сталого розвитку конкретної громади та ефективної реалізації щодо її соціально-економічної політики. Зокрема, науковці кафедри фінансів та банківської справи Полтавського університету економіки і торгівлі вважають, що найоб'єктивніше оцінити фінансові можливості як країни, регіону, так і окремої територіальної громади дозволяє їх фінансовий потенціал. У процесі аналізу наукових досліджень, присвячених питанню фінансового потенціалу територіальних громад як основи формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів, з'ясуванню суті цього поняття, визначення його складових і основних рис, обґрунтування напрямів його нарощення, розробці механізмів ефективного управління ним, доктор економічних наук Світлана Єгоричева та к.е.н. Оксана Тимошенко прийшли до висновку, що:

- по-перше, серед вітчизняних науковців існують значні розбіжності щодо трактування змісту і ресурсної бази фінансового потенціалу та його основної складової – бюджетного потенціалу;
- по-друге, вивчення та теоретичне обґрунтування сутності фінансового потенціалу на рівні первинного суб'єкта місцевого самоврядування (територіальної громади) є недостатнім [19].

Разом із цим, ці науковці пропонують у розвитку наукових підходів до поняття «фінансовий потенціал територіальної громади» виокремити її складові, що дозволить «здійснити вимір наявних та невикористаних можливостей територіальних громад, оцінити їх фінансову спроможність і спрогнозувати перспективи подальшого соціально-економічного розвитку».

Зауважуючи на тому, що у загальному вигляді фінансові ресурси як сукупність грошових коштів, які знаходяться у розпорядженні економічних суб'єктів, а отже і територіальної громади, характеризують лише одну складову матеріальної частини фінансового потенціалу – фактично задіяну часту, Світлана Єгоричева та Оксана Тимошенко виокремлюють і іншу його складову – не використану. Тобто, пропонують їх розділити на наявні фінансові ресурси та потенційно доступні фінансові ресурси.

Під наявними фінансовими ресурсами розглядаються доходи місцевого бюджету, місцеві запозичення, отримані кредити та прибуток комунальних підприємств. Потенційно доступні ресурси – кошти, що могли б бути зосереджені органами місцевого самоврядування за угоди більш ефективної діяльності всіх економічних суб'єктів на конкретній адміністративній території громади: обсяг заборгованості із заробітної плати й обсяг втраченої заробітної плати внаслідок безробіття та вимушених відпусток; капітальні інвестиції комунальних підприємств та інших суб'єктів господарювання; втрачені бюджетні кошти; обсяг втраченого прибутку КП та інших суб'єктів господарювання [19].

Нематеріальну складову фінансового потенціалу територіальної громади визначають організаційні й управлінські можливості, від яких залежить здатність розширити ресурсну базу, та функціональні й інфраструктурні можливості, напряду від яких залежить оптимальність використання ресурсів [19].

Висновки до розділу 1

Як випливає з аналізу досліджених нормативно-правових актів, вивчення точки зору науковців:

- сталий розвиток територіальної громади – це безперервний та тривалий процес якісних та кількісних змін у задоволенні її потреб в економічній, соціальній та екологічній сферах;

- безпека територіальної громади – найважливіша складова її економічної безпеки, такий стан фінансової структури територіальної громади – найперше бюджетної, податкової, боргової та інвестиційної безпеки, – що характеризується захищеністю фінансових інтересів територіальної громади, яка досягається спроможністю протистояти загрозам шляхом стабільного і повноцінного фінансового забезпечення потреб свого функціонування та розвитку.

Таким чином, сталий розвиток територіальної громади в контексті фінансової безпеки це – безперервний і тривалий процес позитивних кількісних і якісних змін у задоволенні її потреб в економічній, соціальній та екологічній сферах, який, серед іншого, забезпечується захищеністю її фінансових інтересів, що досягається шляхом повноцінного та стабільного фінансового забезпечення потреб її безпосереднього функціонування й розвитку, захищеністю фінансового стану територіальної громади від зовнішніх та внутрішніх загроз.

РОЗДІЛ 2.

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Аналіз основних факторів сталого розвитку та фінансової безпеки територіальної громади

Розглядаючи фактор як першопричину рушійну силу будь-якого процесу, що визначає його характер та спрямованість, впливає на формування закономірностей розвитку, у сучасній західній літературі виокремлюють базові фактори виробництва – працю, капітал, землю, науку, інформацію, екологію та підприємницькі здібності [20].

У 21 столітті уже виникають явища та процеси, які кардинально впливають на розвиток людської цивілізації, проявляються як на міжнародному, національному, так і регіональному рівнях. Так, у цей час розвинені країни світу визнали перехід до сталого розвитку пріоритетом на період до 2020 року та подальшу перспективу [20]. Такі ж завдання поставила перед собою, як ми уже відзначали у попередньому розділі, й Україна.

Одним із визначених шляхів реалізації цієї мети мало стати створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень [73].

Тобто створення таких сільських, селищних та міських територіальних громад і формування їх відносин з органами державної влади, щоб перші виявилися ефективними та фінансово самодостатніми.

У процесі адміністративно-територіальної реформи до складу об'єднаних сільських та селищних територіальних громад увійшло понад 28000 сіл (станом на 2011 рік в Україні було 28457 сіл та функціонувало 10278 сільських рад) [81].

Наразі, як уже зазначалося, у ліквідованих у 2020 році 490 та утворених 136 районах в Україні нараховується 1469 об'єднаних територіальних громад. З них – 625 сільські та 435 селищні. Щоправда, велика їх частина перебуває під тимчасовою російською окупацією. Кількість таких громад залежить виключно від результату дій захисників територіальної цілісності України на полі бою.

Жителі в усіх територіальних громадах на підконтрольній українській владі території за наслідками проведеної реформи децентралізації, яка завершилася новим територіально-адміністративним поділом з утворенням об'єднаних територіальних громад, очікували швидких позитивних змін у вирішенні проблем, які нагромаджувалися роками. Та вже перші роки нової реальності засвідчили, що коштів для цього недостатньо.

На прикладі дослідження функціонування малих міст у системі економічної безпеки, з'ясовано, що їх сталий розвиток забезпечується системною дією наступних факторів:

- інституційних (комунікація органів влади і населення; прозорість діяльності органів місцевої влади; відсутність корупції та бюрократичних бар'єрів; наявність Стратегій розвитку громад; інвестиційна привабливість, конкурентний доступ до місцевих ресурсів; залучення жителів громади до прийняття рішень; медійні комунікації);

- економічних (диверсифікація економіки громади, розвиток малого і середнього бізнесу; наявність та стан активів матеріального та нематеріального виробництва; обсяг реалізації продукції та послуг; інноваційно-інвестиційна активність; запровадження механізмів стимулювання економічного розвитку громади; рівень заробітної плати; виробнича та транспортна інфраструктура);

- соціальних (демографічна ситуація; рівень освіти та охорони здоров'я; локальна мобільність; комунікації та зв'язок; розвиток культурно-побутової інфраструктури; транспортна логістика (у тому числі транзитна); трудоресурсне забезпечення: декриміналізація громади);

- екологічних (географічна та кліматична привабливість, енергоефективність та енергозбереження; екологізація виробництва та послуг;

модернізація житлово-комунального господарства; система поводження з твердими побутовими відходами; техногенна безпека) [20].

Фінансова безпека, яка, як вже було наголошено, є важливою складовою економічної безпеки територіальної громади, теж напряду залежить від системної дії інституційних, економічних, соціальних та екологічних факторів. У свою чергу бюджетна безпека – не просто найважливіша складова, а фундамент фінансової безпеки місцевого самоврядування. Адже, наразі, саме від стану місцевих бюджетних фінансів найперше і залежить сталий розвиток територіальних громад.

Згідно зі ст. 2. Бюджетного кодексу України бюджети місцевого самоврядування (бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад, а також бюджети районів у містах (у разі утворення районних у місті рад) – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами місцевого самоврядування [5]. Іншими словами, бюджет територіальної громади – це головний фінансовий документ, його формування - найважливіше питання територіальної громади.

Законодавчою базою для формування бюджету територіальної громади виступають Конституція України, Бюджетний та Податковий кодекси України, Закони про Державний бюджет України (приймається щорічно) та «Про місцеве самоврядування в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 № 671 «Основні макропоказники економічного і соціального розвитку України 2021-2023рр.» та інші нормативно правові документи [74].

Згідно зі ст. 143 Основного Закону України територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону [29].

Цьому передують: розробка та прийняття фахівцями відповідного фінансового структурного підрозділу органу місцевого самоврядування до 1 липня рішення про встановлення місцевих податків і зборів та надання пільг зі

сплати місцевих податків і зборів; розробка та прийняття рішення про розмір частки прибутку комунальних підприємств, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету; розробка на базі детального аналізу виконання доходів та видатків за попередні та поточний роки прогнозних показників доходів та розрахункових показників видатків на наступний бюджетний період; доведення до відома головних розпорядників бюджетних коштів граничних обсягів видатків – межу, за яку головні розпорядники бюджетних коштів не повинні виходити, враховуючи наявну дохідну базу [5].

Власне бюджетний процес стартує 15 серпня і має низку етапів. Схвалений виконкомом проект бюджету територіальної громади розглядається сесією ради (постійними комісіями та на пленарному засіданні) і має бути прийнятий до 25 грудня; у випадку, якщо бюджет не прийнятий до кінця року, то виконкому ради надається право здійснювати витрати з відповідного бюджету у новому бюджетному році, при цьому щомісячні видатки не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків, визначених рішенням відповідної ради про бюджет на попередній рік; до того ж, до прийняття бюджету на поточний рік фінансувати капітальні видатки забороняється. Рішення про затверджений бюджет територіальної громади оприлюднюється. Головні розпорядники коштів розробляють та затверджують бюджетні програми протягом 45 днів з дня прийняття бюджету. Розроблені на підставі спільних інструкцій Міністерства фінансів України із профільними міністерствами та затверджені паспорти бюджетних програм [59], [54] теж оприлюднюються.

Однак, для фінансової спроможності територіальної громади куди більше значення має не стільки процес розробки та прийняття бюджету, скільки його структура. Зокрема, класифікація і співвідношення доходів та видатків бюджету.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Відповідно до ст. 96 Бюджетного кодексу України: базова дотація – трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання

податкоспроможності територій; реверсна дотація – кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій; субвенції: освітня, медична, на здійснення державних програм соціального захисту, на виконання інвестиційних проєктів, на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами та інші; додаткові дотації: на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг, встановлених державою; на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я та інші [5].

Для субвенцій, які надходять з державного бюджету місцевим бюджетам, характерна конкретна мета і встановлений Кабміном порядок використання (наприклад, придбання ліків, формування інфраструктури територіальної громади тощо). Але вузьке коло використання субвенцій компенсується їхньою кількістю. У держбюджеті на 2019 рік передбачено 44 окремі субвенції на загальну суму 262400 млн. грн. Найбільше коштів передбачалося в якості освітньої субвенції (69600 млн. грн.), субвенція на виплату допомоги малозабезпеченим сім'ям (63000 млн. грн.), медичної субвенції (55700 млн. грн.), субвенції на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату природного газу (35100 млн. грн.) та субвенція на будівництво автомобільних доріг (14700 млн. грн.). Вони сумарно склали понад 90 % усіх виділених на субвенції коштів [18].

Алгоритм розрахунку цих дотацій визначено у ст. 98 Бюджетного кодексу України за індексом податкоспроможності місцевого бюджету, який розраховується як співвідношення надходжень податку на доходи фізичних осіб на одного жителя.

Перерахування коштів базової та реверсної дотації здійснюються щоквартально відповідно до Постанови Уряду [63].

Освітня субвенція надається місцевим бюджетам з метою фінансового забезпечення реалізації делегованих повноважень у сфері освіти. Вона розраховується на основі формули, що розробляється та затверджується

постановою Кабінетом Міністрів України (яка зазнає змін щорічно, враховує кількість учнів, наповнюваність класів та інше) [16].

Якщо проаналізувати структуру доходу місцевих бюджетів у 2020 та 2021 роках, які найкраще підходять для аналізу, оскільки територіально-адміністративна реформа, утворення об'єднаних територіальних громад на цей період уже завершилися, а відкрита російська агресія щодо України ще не розпочалася, то напрошується висновок, що левову частку фінансів територіальних громад утворюють ПДФО з військовим збором (загальний фонд) та міжбюджетні трансферти (спеціальний фонд) – 289 986,0 млн. та 160 986,2 млн. гривень відповідно у 2020 році [7] й 351 875,9 млн. та 203 200,2 млн. гривень у 2021 році. [8]

Іншими словами, ці два джерела формують понад 90 % доходів місцевих бюджетів. Якщо зважити на те, що до реформи децентралізації, яка де-факто стартувала у 2015 році (де-юре – у 2014), на сільських територіях ПДФО на 100 % відсотків сплачувався до місцевих бюджетів – 25 % до обласного, 50 % до районного та 25 % до сільських, селищних рад, а у 2020 та 2021 році до обласного бюджету надходить його 15 % , до бюджетів сільських, селищних і міських територіальних громад 60 % і 25 % до Державного бюджету, то твердження про фінансову децентралізацію починає піддаватися сумніву. Адже, місцеві бюджети, у тому числі сільські та селищні, порівняно з періодом до реформи децентралізації недоотримують безпосередньо 15 % та потенційних 10 % відсотків, на які могли розраховувати як міжбюджетний трансфер з обласного бюджету.

До слова, районні бюджети фактично залишилися без доходів. Основні джерелами їх наповнення визначено ст. 64¹ Бюджетного кодексу України [5].

Найбільшу частку у структурі видатків місцевих бюджетів 2020 та 2021 займають видатки на освіту – 199426 млн. грн. (або 38,2 %) та 244305 млн. грн. (або 48,8 %) відповідно [11].

При цьому, освітня субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам склала 81224,4 млн. грн. у 2020 році [7] та 100135,2 млн. грн. у 2021 році. [7]

Тобто, у 2020 році на освітню галузь з місцевих бюджетів було витрачено у понад два рази більше фінансового ресурсу, ніж отримано на неї в якості міжбюджетного трансферту з Державного бюджету. У 2021 році ця різниця виявилася ще відчутнішою. А все тому, що освітня субвенція покриває тільки витрати на заробітну плату педагогічних працівників. Утримання ж технічного персоналу, закладів освіти здійснюється за коштів власних місцевих доходів.

Аналогічна ситуація і в медичній галузі. Тільки медичні працівники окрім незначної медичної субвенції (у 2020 році склала 14582,8 млн. грн. [7], а у 2021 році не надавалася [8]), основний фінансовий ресурс отримують з Державного бюджету від Національної служби здоров'я України за надані медичні послуги відповідно до Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» (15) на підставі укладених згідно з відповідною постановою Кабінету Міністрів України (16) та низки інших підзаконних актів медичними закладами комунальної форми власності (і не тільки) договорів про медичне обслуговування населення за пакетами медичних послуг.

Співставлення доходів і видатків Державного бюджету у 2012 – 2021 роках не тільки демонструє постійне від'ємне сальдо, а його ріст у 2012-2014, 2016, 2018, 19 роках, зменшення у 2015 та 2017 роках, та стрімкий ріст у 2020 і 2021 роках – після завершення реформи децентралізації, утворення об'єднаних територіальних громад. (17) А це означає не тільки, що дефіцит бюджету в Україні – явище хронічне. Такий стан речей – недостатність надходжень до бюджету на покриття видатків – один з найголовніших чинників інфляції та демонстрації нерозв'язання багатьох економічних проблемних питань. Як наслідок, за таких обставин – падіння купівельної спроможності гривні – виконання і ріст доходної частини місцевих бюджетів не обов'язково означатиме збільшення його фінансових можливостей.

Зросла у 2020 та 2021 роках частка місцевих податків і зборів у бюджетах територіальних громад. Зокрема, у 2020 році до сільських, селищних та міських бюджетів надійшло 31 477,8 млн. грн. плати за землю та 5 758,9 млн. грн.

податку на інше нерухоме майно. У 2021 році ці показники склали відповідно 35 268,3 млн. [7] та 7 821,0 млн. грн. [8]. Або, за підрахунками експерта з питань бюджетної сфери, кандидата економічних наук Віктора Онищенка, приблизно 8 % кожного року [11].

Проте, ці фіскальні платежі хоч і з'явилися у результаті реформи децентралізації, є новими – результатом розширення податкової бази, а не наслідками фінансової децентралізації. А відтак являють собою ще й додаткове фінансове навантаження на жителів найперше сільських та селищних громад.

Приблизно таку ж часту доходу до бюджетів територіальної громади складає єдиний податок – 37241 млн. грн. у 2020 році та 39867 млн. грн. у 2021 році [11]. Однак він і до реформи децентралізації сплачувався до місцевих бюджетів, щоправда частково і до Пенсійного фонду України та Фонду соціального страхування як єдине відрахування. Зараз єдиний податок сплачується тільки до місцевого бюджету, а решта відрахувань включена до єдиного соціального внеску.

Ще меншим у 2020 та 2021 роках для бюджетів територіальних громад виявився акцизний податок – непрямий податок на споживання підакцизних товарів, що включається до ціни таких товарів. Він склав відповідно 14430 млн. та 15099 млн. грн., або 3 % кожного з цих років. [11] Акцизний податок виконує функцію регулювання попиту на певні товари, визначені ст. 215 Податкового кодексу України [50].

Як не прикро, але у перші роки реформи децентралізації не став серйозним рушієм для розвитку регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності, забезпечення високої якості життя громадян Державний фонд регіонального розвитку, що фінансувався з Державного бюджету. До того ж, як зауважила кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка» Ольга Піхоцька, за період 2015-2020 років виділені асигнування Державного фонду регіонального розвитку щорічно не використовувалися у повному обсязі. Найнижчий показник використання коштів бюджетних програм (63,3 % до

затверджених призначень) у був 2018 році, у якому не розподілили 2200 млн. грн. У 2019 році на інвестиційні програми і проекти регіонального розвитку, що фінансуються коштами Фонду, у державному бюджеті первинно було передбачено 7670 млн. грн. фактично виділено 7170 млрд. грн., а обсяг нерозподілених коштів склав 1670 млн. грн., що є свідченням неефективного управління коштами. У 2020 р. на цю мету первинно передбачено 7500 млн. грн., фактично виділено 4900 млн. грн., з яких використали 44 млн. грн. [49].

Одним із найголовніших завдань реформи децентралізації було утворення територіальних громад які могли б самі себе фінансово утримувати. Однак в реальності виявилось, що у 2021 році 1438 територіальних громад (або 75 відсотків) на підконтрольній вітчизняній владі території України отримують базову дотацію та тільки 209 територіальних громад (або біля 14 %) перераховують до Державного бюджету реверсну дотацію. 11 % громад – бездотаційні.

Якщо ж проаналізувати суми реверсних дотацій, то побачимо, що на десять міських територіальних громад (із 209) – Дніпровська (1107 млн. грн.), Львівська (736 млн. грн.), Запорізька (537 млн. грн.), Криворізька (466 млн. грн.), Маріупольська (444 млн. грн.), Харківська (385 млн. грн.), Одеська (371 млн. грн.), Полтавська (280 млн. грн.), Вінницька (234 млн. грн.) та Енергодарська (167 млн. грн.) – припадає понад 45 % обсягу реверсної дотації.

80 % сільських та селищних територіальних громад отримують базову дотацію. Лише 43 територіальні громади у 2021 році були з часткою власних доходів понад 80 % . З них дев'ять – громади-обласні центри: Чернігів, Львів, Франківськ, Вінниця, Ужгород, Суми, Миколаїв, Одеса, Полтава. А також сільські та селищні громади Київщини – Гостомельська, Чабанівська, Борщагівська, Козинська. До слова, майже кожна друга територіальна громада Київської області (48 %) перераховують реверсні дотації. У 40 % територіальних громад частка власних доходів складає менше 50 % [27].

Від належно організованого управління бюджетним процесом – комплексу заходів, спрямованих на залучення, розподіл і використання

бюджетних коштів – залежить як соціально-економічний розвиток країни загалом, її регіонів, так і територіальних громад зокрема [82, с. 208].

Забезпечення такого результату на місцях під силу синергії зусиль не лише посадовців місцевого самоврядування з високими професійними компетентностями, відповідального депутатського корпусу, виваженої державної політики (зокрема, фінансової), взаємовідносин з іншими територіальними громадами, регіональною (обласною і, значно меншою мірою, районною) владою, а й громадськості – через своїх найшановніших та активних представників.

Бюджетна безпека, в українських реаліях як найважливіша складова фінансової безпеки, перебуває у прямій залежності як від розробки, затвердження бюджету, здійснення з нього видатків, дотримання фінансової дисципліни [79], так і схвалення, контролю за бюджетним процесом з боку юридичних та фізичних осіб територіальної громади.

Партисипативне бюджетування, у ході якого формування та реалізація місцевих бюджетів відбувається із залученням громадян, – важлива європейська практика. Така спільна участь самоврядних органів і громадськості є проявом високого рівня демократії, посилює відповідальність їх один перед одним: у населення громади, залученого у процеси управління бюджетними коштами, з'являється інтерес до більш ефективного використання наявних ресурсів, а в органів місцевого самоврядування – додаткова мотивація до більш прозорого їх використання [45, с.140].

2.2. Виклики фінансовій безпеці територіальних громад у контексті податкової безпеки в умовах воєнного стану

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України створила безпрецедентні загрози як національній безпеці нашої країни так і фінансовій безпеці територіальних громад: розширилася зона тимчасово

окупованих територій; у тилкових територіальних громадах зросла кількість вакантних робочих місць через зовнішню і внутрішню міграцію (13 мільйонів громадян були вимушені покинути свої домівки, 8 мільйонів з яких виїхали з України, сотні тисяч працівників і службовців потрапили під військову мобілізацію); розширилися функції громад через великий вплив внутрішньо переміщених осіб (здійснення розміщення таких людей, реєстрації їх нового соціального статусу, видачі відповідних довідок тощо), необхідність обстеження будівель і споруд, які зазнали пошкодження внаслідок бойових дій та демонтажу тих з них, які визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей; зазнали руйнації зазнали об'єкти житлової, енергетичної, соціальної та фінансової інфраструктури.

Місцеві органи тимчасово окупованих та тих громад, на території яких ведуться бойові дії, повністю або частково втратили можливість формувати й використовувати фінансові ресурси для задоволення навіть найнеобхідніших потреб тих своїх жителів, які з різних причин не були евакуйовані [45, с. 155].

На липень 2022 року понад 1500 компаній подали заявки на урядову програму переміщення виробництва із територій, які постраждали від війни, чи яким вона потенційно загрожувала. У тому числі 510 з тих, які уже перенесли його на захід України [12].

Реагування держави на загрози національній безпеці в енергетичній сфері спричинило встановлення на квітень-вересень 2022 року нульової ставки акцизного податку на пальне, сплата якого формувала близько 1,5 % доходів місцевого бюджету. Що стосується податку на нерухоме майно, то місцеві бюджети базового рівня його не доотримали на 9 % (або 0,7 млрд. грн.). А на територіях ведення воєнних дій справляння цього податку було призупинено. Отримали пільги і платники єдиного податку, встановлялися пільги плати за землю, частка яких у доходах місцевих бюджетів складала відповідно не менше 8 % та 6,7 % [40].

За підрахунками фахівців Асоціації міст України від податкових нововведень в перші місяці воєнного стану без врахування типів територій

(тилових, прифронтових, бойових дій, окупованих) втрати власних доходів місцевих бюджетів у 2022 році мали скласти 50-60 млрд. грн. [38].

Падіння ВВП на кінець 2022 року прогнозувалося на рівні 45 % [12]. У зв'язку з цим, уряд запровадив особливий режим фінансування видатків – через органи Державної казначейської служби України (Казначейство) пропускалися виключно захищені статті органів місцевого самоврядування. Переважно на зарплату (розрахований їх обсяг на рік склав 384 млрд. грн., що більше половини загального обсягу місцевих бюджетів) [38].

З іншого боку, недоотримання доходів до Державного бюджету виливалося у зменшення наповнення місцевих бюджетів через офіційні трансферти – базові, освітні, медичні та додаткові дотації.

І хоч де-юре в умовах воєнного стану України [56, 66], а де-факто в умовах війни вести мову про фінансову безпеку територіальних громад складно, та, навіть зважаючи на це, наша країна і тиллові територіальні громади продемонстрували фінансову спроможність протистояти таким загроза. Так, більшою мірою внаслідок потужної фінансової підтримки з боку США, Європейського Союзу, Великобританії, Канади, Австралії та інших країн. Зокрема, у 2022 році Україна отримали понад 32 млрд. доларів США такої допомоги, у цьому році очікує 42 млрд. доларів США, а у 2024 розраховує на щонайменше 37 млрд. доларів США [80].

Певною мірою здатність територіальних громад забезпечити фінансову безпеку, протистояти такій загрозі як широкомасштабна збройна військова агресія російської федерації продиктована і наслідками реформи адміністративної та фінансової децентралізації.

Низка територіальних громад областей у центрі, на заході та півночі України за підсумками 2022 року продемонстрували позитивну динаміку та приріст доходів своїх бюджетів. І коли здавалося, що усе найгірше для фінансової безпеки територіальних громад позаду – Збройні Сили України разом із іншими законними збройними формуваннями у 2022 році звільнили Житомирщину, Київщину, Чернігівщину, Сумщину, більшу частину

Харківщини, Правобережжя Миколаївщини та Херсонщини, влітку 2023 року розпочали нову контрнаступальну операцію по звільненню України, Кабінет Міністрів України вийшов із законодавчою ініціативою щодо чергової зміни податкового законодавства – сплати ПДФО, -наслідком якої мало стати переспрямування біля 26 млрд. грн. у 2023 та майже 94 млрд. грн. у 2024 році з місцевих бюджетів – сільських, селищних, міських, у тому числі міста Києва, та обласних бюджетів – до Державного бюджету [14].

Як уже наголошувалося у роботі раніше, левову частку фінансів територіальних громад, як демонструє аналіз структури доходу місцевих бюджетів у 2020 та 2021 утворюють ПДФО з військовим збором (загальний фонд) та міжбюджетні трансферти (спеціальний фонд) – 289 986,0 млн. та 160 986,2 млн. гривень відповідно у 2020 році [7] й 351 875,9 млн. та 203 200,2 млн. гривень у 2021 році [8]. Більше того, у зазначений період ці два джерела формували понад 90 % доходів місцевих бюджетів. А якщо зважити на їхнє співвідношення – 64,3 % до 35,7 % у 2020 році та 63,4 % до 36,6 % у 2021 році, то простий математичний розрахунок красномовно засвідчує, що на ПДФО припадає понад 50 % відсотків доходів місцевих бюджетів. На думку ж кандидата економічних наук, доцента кафедри фінансів та обліку Дніпровського державного технічного університету Ольги Брежнєвої-Єрмоленко «податок із доходів фізичних осіб нині в Україні формує дві третини власних доходів місцевих бюджетів» [41].

Податок з доходу фізичних осіб або, за іншою назвою, прибутковий податок свою історію в Україні розпочав відповідно до Закону «Про прибутковий податок з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства» від 5 липня 1991 року № 1306-XII [24]. Наступними нормативно-правовими актами, які регулювався цей податок, були Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» від 26 грудня 1992 року № 13-92[13] та Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 року № 889-IV, який вступив у дію з 1 січня 2004 року [23]. З 1 січня 2011 року набрав чинності (за винятком окремих

правових норм) Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI, четвертий розділ якого (статті 162 – 179) наразі регулює ПДФО [50].

ПДФО, під час сплати згідно з вимогами Податкового кодексу України з усіх територій, крім міст Києва та Севастополя, відповідно до Бюджетного кодексу України розподіляється між державним та місцевими бюджетами у наступних пропорціях: до Державного бюджету, відповідно до п.1 ч.2 ст.29, – 25 % ; до бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад, відповідно до п.1 ч.1 ст.64 – 60 % (щоправда, у зв'язку із змінами до Бюджетного кодексу України з 1 січня 2022 року до цих бюджетів зараховується 64 % ПДФО як тимчасовий захід для недопущення підвищення вартості комунальних послуг); до обласних та бюджету АР Крим, згідно з п.1 ч.1 ст.66, – 15 % . З території міста Києва, відповідно до п.1 ч. 1⁻¹ ст.64 Бюджетного кодексу України, до столичного бюджету надходить 40 % ПДФО, а до Державного, відповідно до п.1 ч.2 ст.29 цього ж Кодексу, – 60 %. Щодо території міста Севастополя, то після його звільнення від тимчасової окупації відповідно до п.1 ч. 1⁻¹ ст.64 Бюджетного кодексу України, до бюджету цього міста зараховуватиметься 100 % податку на доходи фізичних осіб [5].

Переростання з гібридної окупаційної війни російської федерації проти України (20 лютого 2014 року) у повномасштабне вторгнення (24 лютого 2022 року) спричинили зростання надходження ПДФО від військових, оскільки чисельність мобілізованих та розмір їхніх зарплат об'єктивно значно збільшилися. За твердженням у вересні 2023 року Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала, за час повномасштабного вторгнення доходи місцевих бюджетів від військового ПДФО збільшилися у вісім разів. За 2023 рік його прогнозована сума складе 96 млрд. гривень. Тоді як у 2021 році – близько 12 млрд. гривень. Зростання цього податку відбулося виключно тому, що з державного бюджету було суттєво збільшено видатки на сектор оборони та зарплати військових [14]. Щоправда, ці цифри чомусь не корелюються із тими, які були озвучені Президентом України Володимиром Зеленським та самим Денисом Шмигален під час засідання Конгресу місцевих і регіональних влад у

вересні 2021 року, де вони заявили, що для незмінності тарифів у 2022 році держава передасть місцевим бюджетам ПДФО розміром 4 % , що складе щонайменше 11 млрд. грн. [37].

При цьому Прем'єр-міністр України не повідомив, що такі видатки у 2022 та 2023 роках стали можливими не стільки внаслідок позитивних рішень державних чиновників [9], а завдяки благодійній допомозі ззовні: на червень 2023 року вона, згідно з інформацією Міністра фінансів України Сергія Марченка на Міжнародній конференції з відновлення України у Лондоні, склала 51 млрд. доларів США [89]. І хоч зовнішню фінансову допомогу спрямовувати на воєнні потреби України заборонено, її наявність дозволяє вивільняти власні кошти з інших вітчизняних потреб та перенаправляти на заходи і засоби обороноздатності нашої країни.

Український бюджет на сьогодні є дефіцитним – на рівні 26 відсотків валового внутрішнього продукту. Ми балансуємо бюджет перш за все за рахунок міжнародної допомоги, яка надходить в Україну. У минулому році ми отримали понад 32 млрд. доларів США. У цьому році ми очікуємо 42 млрд. доларів США. У наступному ми розраховуємо щонайменше на 37 млрд. доларів США, – наголосив Голова Національного банку України Андрій Пишний [80].

І це при тому, що у ці суми не закладено кошти зовнішніх донорів на допомогу озброєнням, перепідготовку та підготовку військових фахівців тощо.

Якщо ж проаналізувати видатки загального фонду державного бюджету за перше півріччя поточного року, які склали 1640,1 млрд. грн., то побачимо, що 669,9 млрд. грн. направлено на оплату праці з нарахуваннями. Або – 40,8 % від загального обсягу видатків за січень-липень 2023 року. З них на грошове утримання військових було спрямовано 518,8 млрд. грн. – майже третина видатків загального фонду держбюджету! Ще 276,9 млрд. грн. витрачено на підтримку Збройних Сил України – на придбання військової техніки, озброєння, продукцію оборонного призначення, засоби індивідуального захисту (шоломи, бронежилети та інше спеціальне екіпірування), паливно-мастильні матеріали, продукти харчування. Для порівняння, на: соціальне забезпечення

(виплату пенсій, допомог, стипендій) виділено 304,6 млрд. грн., або 18,6 % ; реалізацію програми державних гарантій медичного обслуговування населення – 78,6 млрд. грн., або 4,8 % ; трансферти місцевим бюджетам – 92,3 млрд. грн., або 5,6 % ; обслуговування державного боргу – 128,1 млрд. грн., або 7,8% [36].

Зважаючи на все вище викладене, беручи до уваги те, що надходження зовнішньої фінансової допомоги на наступні роки у запланованих обсягах має певні труднощі, і не в останню чергу через корупційні скандали в Україні, зокрема у Міністерстві оборони, а використання коштів власних бюджетів органами місцевого самоврядування в умовах воєнного часу, який де-факто є станом війни, далеко не завжди виправдане [1] , ініціатива Уряду України щодо переспрямування військового ПДФО з місцевих бюджетів до Державного – на потреби захисників нашої країни – має об’єктивне підґрунтя.

За словами голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету Роксолани Підласи Кабінет Міністрів України проектом закону про зміни до Державного бюджету на 2023 рік планує збільшити загальні видатки на 317 млрд. грн., тому ухвалено рішення про перерозподіл ПДФО військових з місцевих бюджетів до державного [46].

До речі, щодо коштів, які витрачаються на обслуговування запозичень на внутрішньому ринку, теж є запитання. За даними Національного банку України чистий прибуток українських банків за три квартали 2023 року склав 110 млрд. грн. [55], або 57 % прибутку, що у 10-20 разів перевищує прибутки банків в країнах, які інтенсивно розвиваються (наприклад, у США). Тому 21 листопада 2023 року Верховна Рада України таки ухвалила, а 6 грудня Президент України підписав Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків та інших платників податків» [57], внаслідок чого податок на прибуток банків за поточний рік складе 50 % , а у наступні роки 25 % . У фінансовому вимірі, за розрахунками урядовців – відповідно приблизно 25 млрд. грн. у 2023 році, та 6-7 млрд. грн. у наступні два роки.

За словами Прем’єр-міністра України урядовий законопроект від переспрямування ПДФО військових дозволить додатково залучити вже у 2023

році 25,8 млрд. грн. та у наступному році 93,7 млрд. грн. на закупівлю дронів та виробництво власного озброєння. При цьому, як було запевнено ним, понад 200 млрд. грн., накопичених на рахунках місцевих бюджетів і бюджетних установ, залишаться у розпорядженні місцевої влади, а тим громадам, яким об'єктивно не вистачатиме коштів, держава надаватиме базову та залишить реверсну дотацію. Таким чином, на переконання очільника КМУ, коштів у бюджетах на місцях у 2024 році буде на 75 млрд. грн. більше, ніж було у 2021 році, який передував повномасштабному вторгненню [14].

Попри такий оптимізм урядовців, для деяких громад ця зміна законодавства може виявитися щонайменше критичною. Наприклад, для Миколаєва ПДФО з зарплат військових складає 46 % доходів міського бюджету. Без цих грошей громаді, як вважає Миколаївський міський голова Олександр Сенкевич, забракне коштів як на комунальні послуги, обслуговування міста, так і на зарплати [9]. Для порятунку таких громад державі доведеться запроваджувати для них додаткову дотацію. Про які суми йтиметься – наразі інформація відсутня. Більше того, з серпня 2022 року Міністерство фінансів України не публікує деталізованої статистики надходжень до місцевих бюджетів, включаючи ПДФО військових. Згідно з даними, оприлюдненими журналом «Forbes Ukraine», загальна частка ПДФО у доходах на місцевому рівні дійсно зросла, але не радикально: 115 млрд. грн. (або 62 %) вона склала на липень 2021 року; 139 млрд. грн. (або 67 %) – на липень 2022 року та 172 млрд. грн. (або 68 %) – на липень 2023 року [34]. Якщо така динаміка збережеться у 2024 році, то доходи місцевих бюджетів від ПДФО внаслідок переспрямування податку на доходи військових до державної казни недоотримають половини суми.

Тож не дивно, що законопроект №10037 у другому читанні та в цілому 17 жовтня 2020 року не набрав мінімально необхідних 226 депутатських голосів [51]. У зв'язку з цим, Асоціація міст України подякувала народним депутатам України за такий результат [43]. Однак, уже 8 листопада 2023 року під час повторного другого читання, після внесення незначних правок, цей

законопроект був підтриманий 253 депутатами Верховної ради України [51], незважаючи на зауваження Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України про те, що цими змінами запроваджується перерахування в повному обсязі до спеціального фонду Державного бюджету України частини податку на доходи фізичних осіб, які згідно з Податковим кодексом України належить до доходів загального фонду відповідних місцевих бюджетів. До того ж, запропонований спосіб перерозподілу бюджетних коштів не враховує гарантованої статтею 7 Конституції України автономії місцевого самоврядування [25].

Зважаючи на те, що законопроект № 10037 було подано всупереч частини 3 статті 27 Бюджетного кодексу України, згідно з якою Закони України або їх окремі положення, які впливають на показники бюджету – зменшують надходження та/або збільшують його витрати – приймаються не пізніше 15 липня року, що передує плановому, вводяться в дію не раніше початку планового бюджетного періоду, на офіційному інтернет-представництві Президента України було зареєстровано електронну петицію про накладання вето на проект цього Закону [65]. Попри це, Президент України Володимир Зеленський не скористався правом вето та підписав 17 листопада проект Закону «Про внесення змін до розділу VI Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України (№ 10037)» [21].

Висновок до розділу 2

Як випливає з результатів дослідження, сталий розвиток та фінансова безпека територіальних забезпечується системною дією інституційних, економічних, соціальних та екологічних факторів.

Власне фінансова безпека, а отже і сталий розвиток територіальних громад, найбільшою мірою залежні від бюджетної та податкової безпек. І якщо

у 2022-2023 роках тилові територіальні громади продемонстрували свою фінансову спроможність протистояти зовнішнім та внаслідок них внутрішнім загрозам, спричиненим широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України, завдячуючи реформі децентралізації і значній зовнішній фінансовій допомозі Україні, то переспрямування податку на доходи військових з загального фонду бюджетів органів місцевого самоврядування, зокрема сільських, селищних і міських територіальних громад до спеціального фонду Державного бюджету у 2024 році для значної їх кількості можуть вилитися у недостатність фінансового ресурсу навіть на захищені статті видатків[22]. Особливо за умови, що ні США, ні державами-країнами Європейського Союзу досі не ухвалені рішення про фінансову допомогу Україні на 2024 рік, у понад 50% територіальних громад податок на доходи фізичних осіб складав більше половини надходжень до бюджету, а державна влада не виконала своїх зобов'язань перед громадами щодо погашення різниці у тарифах на 36 млрд. грн. [48].

РОЗДІЛ 3.

ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Європейські перспективи управління фінансовим потенціалом територіальних громад

Хоч реформа фінансової та адміністративної децентралізації і дала, як засвідчує життя, позитивний поштовх трансформації організації публічної влади на місцях та змістила акцент соціально-економічного поступу України на територіальні громади, проблема низьких доходів і значних витрат їх бюджетів, подальша значна фінансова залежність місцевого самоврядування від держави не дозволяє йому повною мірою реалізувати задекларовані для нього функції.

Фінансова безпека у більшості громад – малих та середніх – в основному зведена до бюджетної безпеки. Інвестиційна безпека, як складова фінансової безпеки, у кращому випадку спрямована на стимулювання бізнесової діяльності на території громади. Такий механізм як кредитні запозичення у більшості територіальних громад якщо і мають місце, то, здебільшого, на покриття дефіциту бюджету. Оскільки за теперішнього свого економічного розвитку, за винятком потужних міських територіальних громад, відсотків на банківські запозичення вони об'єктивно не спроможні реалізувати проекти, які швидко окупляться та принесуть прибуток їхнім комунальним підприємствам, а відповідно і фінансові доходи до бюджетів цих громад. Адже найнагальнішими у громадах потребами на разі є такі інфраструктурні проекти, як ремонт чи будівництво доріг, тепло- та водо мереж, інших об'єктів житлово-комунальної сфери.

Подібною є ситуація і з таким інструментом залучення кредитних ресурсів як облігації. З тією хіба що різницею, що купівля цінних паперів органів місцевого самоврядування ще менш цікава у бізнесових колах, ніж надання їм, їх комунальним установам кредитів.

Чи не єдине виключення з такої реальності – претендування на вітчизняні та міжнародні грантові кошти, які надаються на безповоротній основі. Навіть зважаючи на те, що об'єми таких потенційних інвестицій загалом є не значними, до того ж обмеженими в розрізі конкретних проєктів. Непривабливість таких інвестицій – у складній процедурі отримання гранту та необхідності постійного детального звітування про використання таких коштів.

Показовим у цьому плані для України є досвід Європейського Союзу – реалізація політики на досягнення цілей сталого розвитку країн-членів та окремих територій, що впроваджувався на рівні територіальних громад. Ключовим джерелом забезпечення такого підходу у 2014-2020 роках було визначено кошти 121 європейського структурного та інвестиційного фонду.

Заснований ще у 1975 році Європейський фонд регіонального розвитку – один із них. У 2014-2020 роках цей Фонд профінансував велику кількість проєктів, спрямованих на посилення інтеграції міст і сіл. Робота над профінансованими Європейським фондом регіонального розвитку спільними проєктами як територіальних громад так і країн-членів сприяла обміну знаннями та досвідом, що підвищило ефективність заходів у вирішенні соціальних, економічних та екологічних проблем територіальних громад в Європейському Союзі [88].

Спільна політика на 2021-2027 роки передбачила ще прогресивніші інструменти для вирівнювання фінансових, соціально-економічних, екологічних та інших дисбалансів розвитку країн-членів та окремих територій Європейського Союзу. Зокрема, їх зеленому та цифровому розвитку.

Ключовими цілями цієї політики були заявлені: конкурентоздатніша та прогресивніша Європа; згуртованіша Європа; Європа наближена до громадян; соціально захищена та інклюзивна Європа; екологічніша Європа.

Досягнення зазначених цілей планувалося через підтримку малого і середнього бізнесу, стимулювання й підтримка інновацій, цифрового розвитку; посилення мобільності між країнами-членами; сприяння сталому й інтегрованому розвитку всіх типів територіальних громад; сприяння усталеній

зайнятості, соціальній інклюзії, рівноцінному доступу до освітніх та медичних послуг, розвитку туризму та підвищенню ролі культури; переорієнтацію економіки з низько вуглецевого виробництва до виробництва з нульовим викидом вуглецю [85, с. 122-123].

Завдання фінансування відповідних заходів покладається на Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд, Спільний фонд, Фонд справедливого переходу а також Програми Interreg. За цими фондами визначено пріоритетне фінансування проектів за цілями. Так, Європейський фонд регіонального розвитку фінансує заходи, спрямовані на досягнення таких цілей, як конкурентніша і прогресивніша Європа та екологічніша Європа. Європейський соціальний фонд є основним для проектів щодо реалізації цілі соціально захищена та інклюзивна Європа. Фонд справедливого переходу фінансує заходи соціально та економічно найбільш вразливих територіальних громад внаслідок реалізацією екологічних проектів (переходу економік до виробництва з нульовим викидом вуглецю).

Спільний фонд надає фінансову підтримку тим країнам-членам, валовий національний дохід яких на душу населення нижче 90 % середнього показника 27 держав-суб'єктів Європейського Союзу. Отримувачами цих коштів наразі є Болгарія, Греція, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія та Чехія. Ці країни самі визначають проекти для фінансування та несуть відповідальність за їх реалізацію.

Кошти фондів та Програми Interreg формуються із Спільного бюджету Європейського Союзу, який утворюють:

- мито на імпорт продукції з країн, що не входять до Європейського Союзу;
- внески на основі середньозваженої ставки податку на додану вартість, що сплачуються країнами-членами Європейського Союзу;
- національними внесками країн-членів Європейського Союзу в межах визначеного відсотка валового національного доходу;

- внеску на основі не перероблених відходів з пластику (з 1 січня 2021 року) [45, с. 123-124].

Співвідношення між обсягами наповнення Спільного бюджету Європейського Союзу та видатків з нього на потреби країн-членів засвідчує, що найбільшими донорами у 2014-2020 роках були Німеччина (мінус 14,3 млрд. євро), Великобританія (мінус 11. 5 млрд. євро), Франція (мінус 5,5 млрд. євро), Нідерланди (мінус 3,7 млрд. євро); Італія (мінус 2,6 млрд. євро), Швеція (мінус 2,2 млрд. євро). Найбільшими вигодонабувачами стали Польща (плюс 9,5 млрд. євро), Чехія (плюс 5,7 млрд. євро), Румунія (плюс 5,2 млрд. євро), Греція (плюс 4,9 млрд. євро), Угорщина (плюс 4,6 млрд. євро), Іспанія (плюс 4,5 млрд. євро), Словаччина (плюс 3.1 млрд. євро), Болгарія (плюс 9,5 млрд. євро) та Португалія (плюс майже 1 млрд. євро) [45, с. 125-126].

Європейська Комісія як вищий орган виконавчої влади Європейського Союзу (складається з 27 членів, які представляють кожен з країн-членів, Президента, Верховного представника Європейського Союзу з питань зовнішньої та безпекової політики, Віце-Президента та єврокомісарів; формується Європейським парламентом, депутати якого обираються на п'ять років від кожної країни-члена пропорційно від кількості населення) здійснює загальне управління ресурсами Європейського Союзу, веде переговори з урядами країн-членів та схвалює програми їх розвитку. Європейська Комісія поряд з реалізацією виконавчої та владно-розпорядчої діяльності здійснює важливі законодавчі розпорядження. У випадку неналежного втілення в життя схвалених проектів, Європейська Комісія може вдаватися до накладання фінансових штрафів на країни-члени, на адміністративній території яких було зафіксовано за такі проступки [85].

Україна уже переймає досвід Європейського Союзу щодо сприяння сталому розвитку територіальних громад, а отже і країни в цілому. Щоправда, такі зусилля бажано щоб були і швидшими, і ефективнішими.

Беручи до уваги той факт, що європейські країни у переважній більшості вже пройшли шлях реформування місцевого самоврядування, а приєднання до

Європейського Союзу нових членів внаслідок впровадження спільної політики сприяло прискореному розвитку найбільш бідних та відсталих регіонів в економічній, соціальній та екологічних сферах, посилювало їх єдність з іншими країнами-членами, завершення процесу економічного та політико-правового зближення нашої країни з європейськими міждержавними структурами вступом України до Європейського Союзу видається не тільки перспективним, а й бажаним.

З одного боку – через гарантовані, зважаючи на рівень нашого розвитку, економічні вигоди (наприклад, доступ до значних фінансових ресурсів, відсутність мита у просуванні українських товарів та послуг на території Європейського Союзу, спільний захист від потенційної зовнішньої збройної агресії тощо). З іншого – через вищий рівень організації та функціонування публічної влади як на регіональному, так і загальнонаціональному рівні:

- політика ЄС передбачає застосування для досягнення цілей сталого розвитку як держав-членів, так і окремих територій, який включає розробку стратегічних завдань і конкретних інструментів їх досягнення;

- у процесі реалізації регіональної політики в Європейському Союзі велика увага приділяється обміну знаннями і досвідом, що відкриває можливості до підвищення ефективності заходів, спрямованих на вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем;

- політика Європейського Союзу спрямована на вирівнювання дисбалансів розвитку своїх держав-членів та регіонів на підставі чітких, прозорих і зрозумілих механізмів залучення та, що ще важливіше, розподілу фінансових ресурсів;

- для країн-членів Європейського Союзу з нижчим соціально-економічним розвитком передбачені фінансові пільги;

- суворі та неупереджені системи перевірок та контролю за використанням фінансового ресурсу;

- задля розвитку фінансового потенціалу перманентною є робота над запровадженням нових – більш диверсифікованих і стійких – видів власних доходів Спільного бюджету [45, с.127-129].

При цьому слід враховувати і ризики. Так, трудова міграція може спричинити дефіцит робочої сили в територіальних громадах України, а вищі соціальні стандарти вимагатимуть додаткових бюджетних витрат для їх запровадження. А успадковані після реформи децентралізації майже 10 млрд. грн. боргу територіальних громад є зараз і, якщо не будуть списані чи погашені в інший спосіб, залишаться надалі для їх боржників перешкодою для отримання фінансової допомоги як від Європейського Союзу, так і інших міжнародних організацій.

3.2. Партисипативне планування як інноваційний підхід до підвищення фінансової безпеки територіальної громади

Ефективне управління є надзвичайно важливим процесом для будь-якої соціально-економічної системи (за територіальною ознакою – села, селища, міста, сільської, селищної чи міської територіальних громад, країни, співдружності країн). Уже давно підмічено, що генерована ініціатива зверху не підтримана знизу – приречена на неуспіх. Особливо у публічному управлінні. Найперше, на його мікрорівні – у територіальних громадах. Та ще й з такого питання як формування і використання фінансових ресурсів на їх соціально-економічний розвиток.

Залучення мешканців територіальної громади та інших фізичних осіб, представників юридичних осіб, які певною мірою залежать від цієї громади чи можуть впливати на її функціонування (стейкхолдерів) до напрацювання рішень відповідних органів місцевого самоврядування, контролю за їх реалізацією тощо – нині усталена важлива складова демократичного

суспільства. Такий підхід до вироблення та втілення в життя певного рішення – це так звана модель партисипативного управління.

Дослівно термін «participative management» перекладається як «управління, засноване на участі». На початковому етапі свого становлення цей підхід застосовувався на рівні громадських організацій. Згодом – суб'єктами господарювання. І тільки після цього модель партисипативного управління стала все частіше використовуватися в управлінні територіальними громадами демократичних країн [77, с.47].

На актуальності запозичення Україною такого досвіду наголошують і вітчизняні науковці, вбачаючи у такому підході не лише крок до подальшої демократизації [32, с.4], а й максимальне використання інтелектуального потенціалу, знань і умінь жителів у функціонуванні таких соціально-економічних систем, як країна та територіальна громада. Залучення населення до участі в управлінні державними справами, вважають вони, є «головним ресурсом підвищення ефективності та конкурентоздатності країни, території, громади», «одним з найперспективніших напрямків сучасного управління» [77, с. 47].

Зрозуміло, що передумовою успішного використання в публічному управлінні моделі партисипативного управління виступають професійні компетентності посадових осіб. Оскільки, і на цьому зауважено у вітчизняній науковій думці, органи місцевого самоврядування є «основним суб'єктом фінансової політики в межах партисипативної концепції» [82, с.133].

Зважаючи на те, що у процесі фінансової та адміністративної децентралізації утворення об'єднаних територіальних громад в Україні відбувалося пришвидшеними темпами, до того ж не завжди добровільно, нерідко характеризувалося низьким соціально-економічним розвитком, їх кадровий потенціал залишає бажати кращого.

Юридичний механізм для позитивного впливу на такі обставини закладений ст. 17 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Відповідно до неї за результатами атестації посадових осіб

атестаційною комісією, утвореною розпорядженням сільського, селищного, міського голови, приймається одне із чотирьох рішень рекомендаційного характеру для очільника громади: визнати посадову особу атестованою; призначити протягом року повторне атестування (за згодою посадової особи); зарахувати посадову особу до кадрового резерву або призначити її на вищу посаду; перевести посадову особу на іншу посаду, що відповідає її кваліфікації, або звільнити її із займаної посади [68].

Стимулювання фахової досконалості, кар'єрного зростання, деполітизації та впровадження ефективного механізму запобігання корупції можливе й при забезпеченні усім бажаючим прозорості та рівного доступу при прийнятті на службу до місцевих органів самоврядування.

З іншого боку, для ефективного використання моделі партисипативного управління потрібні усвідомлення жителями громади візії свого нового статусу та існування, їх активність, достатній рівень освітнього і культурного розвитку, спрямованість на розвиток своєї територіальної громади та відповідальність за дії чи бездіяльність.

Зацікавленість обох сторін в моделі партисипативного управління ґрунтується на наступних принципах:

- принцип добровільності, який спонукає стейкхолдерів якнайкраще розкрити свій потенціал,
- принцип партнерства, засвідчує рівноправність усіх стейкхолдерів під час розробки, прийняття та реалізації ухваленого рішення, взаємоповаги між ними і посадовцями місцевого самоврядування;
- принцип інтерактивності, який відкриває можливість для налагодження відкритого багатостороннього зв'язку для усіх зацікавлених у сталому розвитку громади учасників;
- принцип комплексності, закладає підґрунтя для взаємоузгодження усіх аспектів управління розвитком територіальних громад;
- принцип системності, вимагає здійснення партисипативного управління на регулярній основі;

- принцип результативності, програмує у процесі такого управління досягнення з мінімальними витратами ресурсів визначених цілей [45, с.134-135];

- принцип компліментарності – взаємодоповнення (але не взаємозамінності);

- принцип пріоритетності – домінування інтересів територіальної громади над особистими (при цьому збільшення сукупної корисності місцевих суспільних благ для територіальної спільноти не повинно призводити до зменшення сукупних корисностей жителів громади, суб'єктів господарювання та країни) [82, 134-135].

Налагодження взаємодії між учасниками моделі партисипативного планування (широкого кола мешканців громади, представниками громадських організацій, у тому числі політичних партій, бізнесу, лідерів громадської думки тощо) – одне з ключових завдань органів місцевого самоврядування. Для його позитивного вирішення можна скористатися наступними інструментами: онлайн-опитування; громадські слухання; консультації; електронні петиції; функціонування при органах місцевого самоврядування громадських рад [45, с.135-136].

Практичним кроком залучення широкого кола мешканців до управління фінансами громади в Україні є поширення бразильського досвіду (міста Порту-Алегрі у 1989 році) про спрямування частини бюджетних коштів на фінансування проектів, які були запропоновані виключно представниками громадськості. У Європейському союзі за ним закріпився термін «партисипативний бюджет». В Україні цей досвід відомий як «бюджет участі». Його зміст полягає у тому, що будь-який житель громади індивідуально чи спільно з іншими мешканцями розробляють проекти вирішення тієї чи іншої проблеми – у межах суми, визначеної місцевою радою, пропонує його на конкурс. У випадку підтримки цієї ініціативи більшою кількістю жителів громади, вона фінансується за кошти місцевого бюджету. При цьому ініціатори вправі контролювати реалізацію такого проекту [45, с.140-141]. Виділення

місцевою владою частини бюджету на розсуд громади – найпростіший спосіб моделі партисипативного управління. Більш складний – прозоре, з врахуванням побажань активної частини сільської, селищної чи міської громади, формування при органі місцевого самоврядування відповідного дорадчого органу, який даватиме посадовцям і депутатам пропозиції та рекомендації щодо розробки місцевого бюджету, його коригування та здійснюватиме контроль за використанням коштів громади [77, с. 49].

Серед переваг партисипативного управління: орієнтація органів місцевого самоврядування на громаду, реальна націленість посадовців на її розвиток; залучення якнайширшого кола осіб до ухвалення та реалізації рішення; прозорість функціонування територіальної громади під контролем усіх бажаючих; дієвість таких індикаторів громадський моніторинг, громадська думка; подолання відчуття відчуженості жителів громади; підвищення інформованості; зростання якості та кількості зворотних зв'язків; формування почуття спільної відповідальності за ухвалені рішення та стан справ у територіальній громаді; легітимізація прийнятих рішень [82, с. 130-131].

Наявність у громад стратегічних планів їх розвитку, як засвідчує практика Європейського Союзу, – є необхідною передумовою їх стабільного прогресу [3, с. 5].

Однак, на початок 2022 року із 1438 територіальних громад України лише 617, або 43 % мали затверджені Стратегії розвитку. Ще 625, або 44 % перебували на стадії їх розробки. А у 196, або 13 % територіальних громадах цей процес навіть не розпочинався [45, с.137-138].

Попри свою інноваційність та прогресивність, партисипативне планування не позбавлене недоліків. І не лише внаслідок невмілого застосування принципів спільної діяльності та відсутності достатнього досвіду. Один із них – схильність стейкхолдерів до короткострокових, позбавлених ризиків, зорієнтованих не на інвестиції, а на малі фінансові витрати. Довгострокові та інноваційні рішення ними важко сприймаються та важко даються їм. По-друге, зорієнтованість рішень на високе підвищення соціальних

стандартів може іти врозріз основам господарської діяльності. По-третє, потребує значно більшого часового ресурсу на вивчення проблемних питань, розробки та ухвалення рішення, особливо за умови, що на виклик треба реагувати негайно [77, с. 48].

Попри це, на переконання науковців і європейський досвід, і, хай не такий тривалий, вітчизняний досвід уже довели високу ефективність функціонування територіальних громад, які використовують партисипативні підходи планування свого розвитку. У тому числі стратегічного [45, с. 144] [78] [17].

Висновки до розділу 3

Україна уже переймає досвід Європейського Союзу щодо сприяння сталому розвитку територіальних громад. Як через уніфікацію вітчизняного законодавства до європейського, так і шляхом запозичення кращих практик держав-членів Європейського Союзу.

Проте фінансова децентралізація наразі, на жаль, не вирішила питання достатнього розширення повноважень громад з формування дохідної бази місцевих бюджетів – через недостатню економічну свободу, обмеженість фіскальних платежів, фаховість та політичну волю органів місцевого самоврядування.

Поглиблення євроінтеграції України аж до набуття членства в Європейському Союзі відкриє нашій країні, у тому числі територіальними громадам, не лише доступ до економічних вигод (наприклад, до значних фінансових ресурсів, безмитного просування українських товарів та послуг на території Європейського Союзу, спільного захисту від потенційних зовнішніх збройних загроз тощо), а й до вищого рівня організації та функціонування публічної влади як на регіональному, так і загальнонаціональному рівні.

Від поглиблення впровадження моделі партисипативного управління на всі етапи розробки, реалізації та контролю за виконанням управлінських рішень органів місцевого самоврядування фінансова безпека та сталий розвиток територіальних громад загалом тільки виграють.

ВИСНОВКИ

Адміністративно-територіальна реформа в Україні назріла давно. Уніфікація українського законодавства до правової бази країн Європейського Союзу – не лише відновлення історичної справедливості, особистісна потреба відходу від радянського способу господарювання і управління, а й економічна необхідність. Дослідження еволюції міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів показало, що фундаментом нової реальності в Україні за наслідками такої реформи має стати формування за західноєвропейським зразком самодостатньої територіальної громади, яка спроможна забезпечити своїм жителям сталий (від англійського аналога «sustainable development», що дослівно означає «розвиток що підтримується», тобто триває безперервно) процес кількісних та якісних змін у задоволенні їх потреб в економічній, соціальній та екологічній сферах.

На поточних результатах реформи децентралізації залишила свій негативний відбиток кон'юнктура українська реальність. Невисокий інтелектуальний та культурний рівень місцевих еліт, бажаючий кращого рівень громадянського суспільства в Україні, велика ціна влади навіть на найнижчому рівні, заохочуваний спротив реформі ззовні тощо не дозволили впродовж п'яти років не тільки зважено і відповідально підійти до питання формування фінансового самодостатніх добровільних – об'єднаних – територіальних громад, а й завершити цей процес. У зв'язку з цим, у червні 2020 року низка територіальних громад була утворена відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів України (в розрізі областей та Автономної Республіки Крим).

Фінансові очікування та фінансова спроможність територіальних громад, особливо сільських та селищних, від реформи децентралізації, м'яко кажучи, виявилися значно завищеними, адже під час реформи, найпевніше свідомо (з метою забезпечення невідворотності її проведення), чиновниками, науковцями, ЗМІ, громадськими активістами наголос робився переважно на позитивних очікуваннях та проміжних результатах внаслідок змін. Для демонстрації їх

предметності, заохочення добровільного формування об'єднаних територіальних громад було утворено та забезпечено мільярдними сумами з Державного бюджету Фонд державного регіонального розвитку, з якого фінансувалися економічні проекти виключно ОТГ. Як засвідчив час, у перші роки за умови існування невеликої кількості ОТГ, позитивний ефект від такого нововведення мав місце, але не реальне позитивне вирішення проблем на місцях. Більше того, зважаючи на те, що жодного року кошти Фонду не були використані стовідсотково (у 2018 році – 2.2 млрд. грн. (понад 36 %) із 7,7 млрд. грн.), можна припустити, що механізм виділення таких коштів був або не привабливим, або не прозорим. Чи – і перше і друге [90].

Бюджетний процес у територіальних громадах перебуває у великій залежності від бюджетного процесу держави. Причому, як процедурно, так і за джерелами формуванням доходної частини спеціального фонду. Адже у 2021 році 75 % територіальних громад отримували базову дотацію з Державного бюджету (у тому числі 80 % сільських та селищних), 11 – були бездотаційними, 14 % – поповнювали через реверсну дотацію державну скарбницю. Причому, майже половину суми реверсної дотації до Державного бюджету сплатили 10 міських територіальних громад (одна з них – Маріупольська (444 млн. грн.), окупована і розбомблена у 2022 році російськими загарбниками).

У 40 % територіальних громад частка власних доходів складає менше 50%. Тобто більше половини бюджетних коштів у них – дотація та субвенції з державного бюджету до спеціального фонду. Лише 43 територіальні громади – переважно міські (обласних центрів) – у 2021 році були з часткою власних доходів понад 80 % .

Зважаючи на те, що у структурі власних доходів територіальних громад левову частку складає податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), який на сільських територіях до 2015 року стовідсотково сплачувався до обласного (25 %), районного (50 %) та бюджетів територіальних громад (25 %), а також беручи до уваги, що з 2015 року до Державного бюджету починає зараховуватися 25 % ПДФО і в цьому році щорічне від'ємне сальдо у

Державному бюджеті значно зменшилося, твердження про фінансову децентралізацію виглядає як мінімум нелогічно [90].

Номінально бюджети територіальних громад справді зросли вразі – за рахунок об'єднання бюджетів громад, які увійшли до нових територіальних громад, переспрямування до них з районних бюджетів ПДФО, з Державного бюджету – частини акцизного податку (особливо на території тих, на яких розташовані виробники та велика кількість об'єктів реалізації підакцизних товарів), запровадження нових місцевих податків і зборів тощо. Але ж, одночасно пропорційно, а нерідко і навіть більше зросли потреби видаткової частини бюджетів територіальних громад. Зокрема сільських та селищних, у яких збільшився адміністративний апарат, менша густота населення, не така розвинена інфраструктура, більша територія, а, відтак, витратніша логістика.

На відміну від твердження про фінансову децентралізацію, децентралізація повноважень сумнівів не викликає. З метою фінансового забезпечення реалізації делегованих повноважень у сфері освіти вітчизняним законодавством навіть передбачена освітня субвенція місцевим бюджетам з Державного. Однак, у 2020 та 2021 році вона не покрила і половини суми витрат бюджетів територіальних громад, які в ці роки склали відповідно 38,2 та 48, 8 відсотків загальної суми бюджетних доходів. Щоб зменшити видатки на освіту, вивільнити кошти на економічний розвиток територій, сільські та селищні ради змушені ухвалювати непопулярні рішення про «оптимізацію освітньої мережі та підвищення якості освітніх послуг» – закривати освітні заклади.

Ще вишуканіше видатки з Державного на місцеві бюджети центральною владою внаслідок реформи перекладено у галузі охорони здоров'я: медичні заклади першого, другого та третього рівня надання медичної допомоги були реорганізовані в комунальні неприбуткові підприємства, які з державного бюджету гарантовано отримують фінансування тільки за пакети наданих медичних послуг та на певний перелік медичних препаратів. Передбачені Бюджетним кодексом України медична субвенція та субвенція за спожиті

енергоносії – і не значні, і не обов’язкові. Матеріально-технічна частина медзакладів першого та другого рівня надання медичної допомоги після реформи децентралізації – проблема їх керівництва та сільського, селищного, міського бюджетів. Якщо у них відсутня достатня кількість фінансів, шляхи вирішення ті ж – оптимізації мережі медичних закладів.

Фінансування закладів культури в територіальних громадах, на відміну від медичних та закладів освіти, в яких хоч зарплата медичних і педагогічних працівників фінансується з Державного бюджету, здійснюється виключно з місцевих бюджетів. До того ж оптимізація мережі дозволяється тільки за згоди Міністерства культури та інформаційної політики України.

Аналогічна ситуація і з децентралізацією повноважень у соціальній сфері: їх у територіальні громади передано без фінансування оплати праці фахівців та матеріально-технічного забезпечення такої роботи.

Якщо зважити на неможливість відмови у фінансовій підтримці з місцевого бюджету комунальним підприємств, які надають житлово-комунальні послуги, здійснюють благоустрій території тощо, то економічні (термосанація приміщень комунальної форми власності, освітлення та ремонт доріг місцевого значення, будівництво сучасних приміщень медзакладів, дитячих садочків, гімназій, спортивних комплексів...) та екологічні проекти у значній кількості сільських та селищних територіальних громадах якщо і фінансуються, то за залишковим принципом.

Територіально-адміністративна реформа на старті, як бачимо, не сприяє і вирішенню проблеми диспропорції розвитку територій. І цьому є об’єктивне пояснення – велика економічна різниця між ними. Але, як засвідчує європейський досвід, де на подолання такого явища безрезультатно було витрачено мільярдні суми євро, цього від неї і не слід очікувати. Інструмент міжбюджетних трансфертів з часом вирішить питання забезпечення гідних умов проживання в усіх територіальних громадах. Головне – він вироблений та позбавлений суб’єктивного впливу [90].

Підготовка великої кількості висококласних фахівців для сфери публічного управління, чисельна потреба в яких відчутно зростає, об'єктивний і фаховий аналіз соціально-економічних показників ними в громадах, ріст загального рівня культури жителів територіальної громади, усвідомлення ними себе впливовою частинкою нового суспільного утворення – територіальної громади, неминуче подальше укрупнення окремих територіальних громад (внаслідок добровільного приєднання слабших до економічно сильніших), реальна фінансова децентралізація внаслідок розширення бази та збільшення власних доходів бюджетів територіальних громад у сукупності з визволенням території нашої країни в юридично визнаних міжнародним співтовариством кордонах від окупантів, викоріненням корупції, поглибленням євроінтеграції України аж до вступу в Європейський Союз – одні з першочергових завдань, які чекають нас на шляху сталого процесу кількісних та якісних змін у задоволенні наших потреб в економічній, соціальній та екологічній сферах.

Внаслідок рішення Європейської ради (вищого політичного органу Європейського Союзу, який утворюють глави держав та урядів країн-членів ЄС) від 14 грудня 2023 року щодо початку переговорів про вступ України (і Молдови) до Європейського Союзу, Україна ще на крок стала ближчою до:

- гарантованих, зважаючи на рівень нашого розвитку, зовнішніх економічних вигоди (наприклад, доступу до значних фінансових ресурсів ЄС, спрощеного просування українських товарів та послуг на території Європейського Союзу внаслідок скасування мита, спільного захист кордонів від потенційної зовнішньої збройної агресії тощо);

- вищого рівня організації та функціонування публічної влади як на регіональному, так і загальнонаціональному рівні.

Однак, це рішення про початок переговорів – не підсумковий результат, а продовження важкої роботи на втілення у життя системних ефективних реформ, спрямованих на розбудову успішної України, що мають відчутти пересічні громадяни: верховенство права, свобода слова, толерантний плюралізм, гідний рівень життя, екологічна безпека тощо.

Суттєвою підмогою на цьому шляху стане не поодинокі, а широке використання такого європейського інституційного фактору сталого розвитку як залучення громадян до прийняття публічних рішень через модель партисипативного планування.

Переспрямування «як виняток» з бюджетів місцевого самоврядування, у тому числі сільських, селищних та міських громад, до державного бюджету з 1 жовтня 2023 року по 31 грудня 2024 року 100 відсотків податку на доходи військових у супереч вимогам Податкового кодексу та Конституції України, без сумніву, – значне збільшення фінансового ресурсу для підтримки обороноздатності держави і розвитку оборонно-промислового комплексу України. І хоч з прагматичної та моральної точок зору такий крок не викликає заперечення, проте переважно одних словесних запевнень урядовців для вирішення нагальних проблем у наступному році у територіальних громадах та на обласному рівні внаслідок цього може забракнути не лише у дотаційних, а й досі самодостатніх органів місцевого самоврядування для гарантування їх фінансової безпеки. Тим більше за умови, що на жаль, в українському суспільстві наявні підстави для сумніву в ефективному використанні цих коштів на найвищому державному рівні, а найбільші у 2022-2023 роках фінансові донори України – Європейський Союз та США – досі не спромоглися прийняти рішення про фінансову допомогу Україні на 2024 рік.

Загалом, для сталого розвитку територіальних громад, їх фінансової безпеки необхідна системна позитивна дія інституційних, економічних, соціальних та екологічних факторів.

Як засвідчує дослідження, фінансова безпека територіальної громади є складовою економічної безпеки. Для підвищення її рівня, забезпечення достатньої стійкості до дії дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх загроз потрібні не лише високого рівня організаційні, управлінські, функціональні та інфраструктурні можливості, ретельне планування місцевого бюджету, контроль за його виконанням, напрацювання індикаторів фінансової безпеки, здійснення постійного моніторингу за економічними змінами з метою

завчасного виявлення кризових явищ та впровадження превентивних заходів щодо мінімізації їхнього негативного впливу, а й досконале нормативно-правове поле та надійна фінансова система країни.

Разом з тим, навіть зважаючи на те, що реформа децентралізації є багатогранною, а відтак і не простою, вона користується підтримкою не лише попередньої, а й нової влади, більшості українців і здебільшого демонструє реальні якісні зміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрій Вітренко: У бюджеті Києва лишаються невикористаними 24 мільярди гривень. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3793348-andrij-vitrenko-golova-budzetnoi-komisii-kiivradi.html>;
2. Бак Н. Фінансова безпека територіальних громад в Україні: сутність, структурні складові, загрози. // Світ фінансів. 2019. № 1(58). С.98-110. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1098/1101>;
3. Бердакова Ольга, Вакуленко Володимир. Стратегічне планування місцевого розвитку. Практичний посібник. К; ТОВ «Софія-А». 2012. 88 с. URL: http://despro.org.ua/media/articles/04_book_berdanova_vakulenko_ctrateg_chne_plannuvann.pdf;
4. Бурик З.М. Державне регулювання сталого розвитку України: теорія та практика [Текст]: монографія / З.М. Бурик. – Львів: Вид-во Простір-М, 2017. – 384.;
5. Бюджетний кодекс України. Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>;
6. Васильєва І.О., Васильєва Н.В. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2018/17.pdf;
7. Виконання доходів місцевих бюджетів за 2020 рік. Довідка Міністерства фінансів України щодо стану виконання місцевих бюджетів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mof.gov.ua/storage/files/Довідка_на_сайт_за_2020_рік.pdf;
8. Виконання доходів місцевих бюджетів за 2021 рік. Довідка Міністерства фінансів України щодо стану виконання місцевих бюджетів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://mof.gov.ua/storage/files/Довідка_на_сайт_за_січень-грудень_2021_року\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/Довідка_на_сайт_за_січень-грудень_2021_року(1).pdf);

9. Вилучення у громад ПДФО військових. Яких змін зазнав законопроект № 10037 до другого читання. URL: <https://forbes.ua/news/viluchennya-u-gromad-pdf-o-viyskovikh-yakikh-zmin-zaznav-zakonoproekt-10037-do-drugogo-chitannya-05102023-16476>;

10. Висновок до проекту Закону України від 28.02.2019 № 9015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/XH6YF00A?an=3>;

11. Віктор Онищенко. Доходи і видатки місцевих бюджетів у 2011 році. // Бугалтерія для бюджету та ОМС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oblikbudget.com.ua/article/126-struktura-mstsevih-byudjetv-u-2021-rots>;

12. Дацишин Маркіян. Як відновити місцеве самоврядування від наслідків війни? *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/5/7362004/>;

13. Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» від 26 грудня 1992 року № 13-92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13-92#Text>;

14. Денис Шмигаль: Урядовий законопроект про військове ПДФО дозволить залучити майже 120 млрд. грн. на виробництво озброєння. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-uriadovyi-zakonoproekt-pro-viiskove-pdf-o-dozvolyt-zaluchyty-maizhe-120-mlrd-hrn-na-zakupivli-droniv-i-vyrobnytstvo-ozbroiennia>;

15. Державний бюджет за роками. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2022/>;

16. Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам. Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-п#Text>;

17. Довженко В.А., Войтенко А.Б., Плотнікова М.Ф., Використання європейського досвіду партисипативного управління в стратегічному плануванні розвитку територіальних громад / *Державне управління*:

удосконалення та розвиток. 2020. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/35.pdf;

18. Доходи і видатки місцевих бюджетів: коротко про головне. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cost.ua/687-revenues-and-expenditures-of-local-budgets/>;

19. Єгоричева С.Б., Тимошенко О.В., Панченко А.І. Сутність та складові фінансового потенціалу територіальних громад. // *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 8. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2016/4.pdf;

20. Жукова Н.В. Фактори забезпечення сталого розвитку малих міст у системі економічної безпеки держави // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 26(2). С.21-26. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/26-2-2017/6.pdf>;

21. Закон України «Про внесення змін до розділу VI Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України» від 08.11.2023 № 10037. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3428-20#Text>;

22. Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>;

23. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 № 889-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-15#Text>;

24. Закон України «Про прибутковий податок з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства» від 05.07.1991 року № 1306-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-12#Text>;

25. Зауваження до проекту закону України про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності та розвитку оборонно-промислового комплексу України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2016325>;

26. Картузов Є.П. Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, зміст, значення і функціональні аспекти. // *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8(134). С.172-181. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?q=Концепція+фінансової+безпеки+України&hl=uk&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart;
27. Катерина Березюк. Децентралізація: які громади годують Україну, а які дотаційні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.chesno.org/post/5092/>;
28. Козак В.І., Москвін С.О., Посполітак В.В. Фінансові інструменти: емісія муніципальних облігацій: наук.-практ. посіб. К.: DESPRO, 2019. 142с. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2020/11/fin_instr_munic_2019.pdf;
29. Конституція України. Закон України від 28.06.1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>;
30. Концепція сталого розвитку населених пунктів. Постанова Верховної ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text>;
31. Концепція фінансової безпеки України (проект). URL: <https://www.google.com/search?client=opera&q=Концепції+фінансової+безпеки+України&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>;
32. Леонченко О., Величко Н., Ковшун Л. Партисипативний підхід та практики на рівні громади. Посібник для громадських активістів та всіх зацікавлених. 2018. 51 с. URL: <https://www.hubs.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/partysypatyvnyj-pidkhid.pdf>;
33. Лісабонський договір (договір про реформування Європейського Союзу). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. URL: <https://radaprogram.org/infocenter/lisabonskydogovir-dogovir-pro-reformuvannya-yevropeyskogo-soyuzu>;
34. Львів не проти. Миколаїв очікує катастрофи, містечкам буде дуже боляче. Уряд хоче забрати з місцевих бюджетів 94 млрд. грн. податку з зарплат

військових. Це дійсно велика проблема? URL: <https://forbes.ua/money/lviv-ne-proti-mikolaiv-ochikue-katastrofi-mistechkam-bude-duzhe-bolyache-uryad-khoche-zabrati-z-mistsevikh-byudzhativ-94-mlrd-grn-podatku-z-zarplat-viyskovikh-tse-diysno-velika-problema-15092023-16025>;

35. Михайлюк В.В. Еволюція поняття фінансова безпека держави в глобальних умовах розвитку. // *Ефективна економіка*. 2014. № 9 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3359>;

36. Мінфін: Видатки загально фонду держбюджету у липні становили 231,8 млрд. грн. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_vidatki_zagalnogo_fondu_derzhbiudzhetu_u_lipni_stanovili_2318_mlrd_grn-4145;

37. Місцеві бюджети отримують додатково 4 % при розподілі ПДФО – Зеленський. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/770834.html>;

38. Місцеві бюджети через податкові пільги на час війни втратили 50-60 млрд. грн. – Виконавчий директор АМУ Олександр Слобожан. URL: <https://auc.org.ua/novyna/miscevi-byudzhety-cherez-podatkovy-pilgy-na-chas-viyny-vtratyly-50-60-mlrd-grn-vykonavchyy>;

39. Мунько А.Ю. Фінансова безпека територіальних громад: генеза та розвиток теоретичної бази. // *Таврійський вісник*. 2022. № 4. С.47-57. URL: <https://journals.ksauniv.ks.ua/index.php/public/article/view/261>;

40. Наталія Бак. Податкові реалії формування фінансової безпеки територіальних громад в Україні. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5035>;

41. Ольга Брежнєва-Єрмоленко. Особливості розподілу податку на доходи фізичних осіб між державним і місцевими бюджетами. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/163-1.pdf>;

42. Папуша Н.С. Фінансова безпека особи: генезис. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2011. № 19. С.230-234. URL: <https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/af33e142-fd68-446b-9182->

5411c14625b4/content;

43. Парламент відхилив ініціативу Уряду по вилученню «військового ПДФО». URL: <https://auc.org.ua/novyna/parlament-vidhylyv-iniciatyvu-uryadu-po-vyluchennyu-viyskovogo-pdf>;

44. Патинська М.М. Формування категорії «Сталий розвиток територіальних громад» в умовах євроінтеграційної перспективи // СТАЛИЙ РОЗВИТОК – XXI СТОЛІТТЯ. Збірка матеріалів (наукових доповідей) VII Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції «Сталий розвиток – XXI століття (наукові читання імені Ігоря Недіна)». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/27362/1/P.32-33.pdf>;

45. Патинська-Папетна Марина Михайлівна. Управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції / Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. 2023. 236 с.;

46. Перерозподіл ПДФО військових. Чому у місцевих бюджетів хочуть забрати цей податок. URL: <https://suspilne.media/575631-pererozpodil-pdf-viyskovih-comu-u-miscevih-budzetiv-hocut-zabрати-cej-podatok/>;

47. Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 686-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2019-p#Text>;

48. Питання на 100 мільярдів. Як центральна влада може обмежити видатки на місцях?. URL: <https://www.fin.org.ua/news/1495957>;

49. Піхоцька О.М. Використання коштів Державного фонду регіонального розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/88.pdf;

50. Податковий кодекс України. Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>;

51. Поіменне голосування про проект Закону про внесення змін до розділу VI Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності та розвитку оборонно-промислового комплексу України (№ 10037) – у другому читанні та в цілому. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=25003;

52. Полозова Т.В. Тимофєєнко В.С. Поняття і структура фінансової безпеки підприємства. // *Перспективи розвитку економічної системи з урахуванням сучасних євро інтеграційних процесів: збірник матеріалів науково-практичної конференції. М.Київ, 9 листопада 2029 року*. Київ, 2019. С.69-71. URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/f23e45b0-6747-481c-9979-0ceed71abb89/content>;

53. Потапенко В.Г. Цілі сталого розвитку в регіональному стратегуванні. // *Сталий розвиток – XXI століття. Збірка матеріалів (наукових доповідей) VII Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції «Сталий розвиток – XXI століття (наукові читання імені Ігоря Недіна)»*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Yuri-Kindzerski/publication/357680371_Sustainable_development_-_XXI_century_Discussions_2021_in_Ukrainian/links/61d9e68cb8305f7c4b2ee617/Sustainable-development-XXI-century-Discussions-2021-in-Ukrainian.pdf;

54. Правила складання паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів та звітів про їх виконання. Наказ Міністерства фінансів України від 26.08.2014 № 836, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 10.09.2014 № 1104/25881. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1104-14#n4>;

55. Прибутки банків досягли 110 млрд. грн. перевищивши в 1,4 раза показник за весь довоєнний 2021 рік. URL: <https://forbes.ua/news/pributki-bankiv-dosyagli-110-mlrd-grn-perevishchivshi-v-14-raza-pokaznik-za-ves-dovoenniy-2021-rik-17112023-17330>;

56. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>;

57. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків та інших платників податків: Закон України від 21.11.2023 № 3474-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3474-IX#Text>;

58. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення. Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>;

59. Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів. Наказ Міністерства фінансів України від 26.08.2014 № 836, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 10.09.2014 № 1103/25880. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1103-14#n8>;

60. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>;

61. Про затвердження вимог до надавача послуг з медичного обслуговування населення, з яким головними розпорядниками бюджетних коштів укладаються договори про медичне обслуговування населення. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2018 № 391. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-2018-п#Text>;

62. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text>;

63. Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2010 № 1132. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2010-п#Text>;

64. Про затвердження Порядку та форм надання контролюючим органам в електронному вигляді інформації щодо ставок та податкових пільг із сплати місцевих податків та/або зборів. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2020 № 1330. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1330-2020-п#n10>;

65. Про накладання вето на Закон України № 19937. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/210380>;

66. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>;

67. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування. Закон України від 15.07.1997 № 452/97-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-вр#Text>;

68. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>;

69. Про стратегічну екологічну оцінку. Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>;

70. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020». Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>;

71. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508;

72. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року. Проект Закону України від 07.08.2018 № 9015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/jh6yf00a?an=332&ed=2018_08_07;

73. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р#Text>;

74. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021-2023 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 № 671. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2020-п#Text>;

75. Про утворення та ліквідацію районів. Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-IX. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>;

76. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>;

77. Семяновський В.М. Партисипативне управління як модель управління територіальними громадами // *Статистика України*. 2018. № 1. С.47-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/su/2018_1_8;

78. Серьогін С.М., Шаров Ю.П., Бородін Є.І, Гончарук Н.Т. та ін. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти: монографія за заг. ред. та наук. ред. Серьогіна С.М., Шарова Ю.П. Д.: ДРІДУ НАДУ. 2016. 276с.;

79. Сташук Олена, Жук Марія. Фінансова безпека територіальних громад як ключовий фактор забезпечення їх сталого розвитку // *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2021. Том 3. № 27. С.54-60. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1098/1101>;

80. У 2024 році Україна розраховує щонайменше на \$ 37 мільярдів зовнішньої допомоги – Пишний. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3743230-nastupnogo-roku-ukraina-rozrahovue-sonajmense-na-37-milardiv-miznarodnoi-dopomogi-pisnij.html>;

81. Уряд затвердив адміністративні центри та території територіальних громад. Асоціація міст України: веб-сайт. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/uryad-zatverdyy-administratyvni-centry-ta-terytoriyi-terytorialnyh-gromad>;

82. Фінанси об'єднаних територіальних громад: навчальний посібник / Ситник Н.С. Стасишин А.В., Західна О.Р. та ін.; за заг. ред. Ситник Н.С. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2019. 536 с. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/finansuOTG_.pdf;
83. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>;
84. Як ООН підтримує Цілі сталого розвитку в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>;
85. Яковюк І.В. Європейська Комісія: порядок формування і повноваження. // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 273-276. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/76.pdf;
86. Стах Н.В. Сталий розвиток територіальних громад: деякі фінансові аспекти. // *Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації: матеріали IV Міжнародно-наукової конференції. М. Житомир, 22-23 червня 2023 року*. Житомир. 2023. С. 436-444.